

אות

כתב עת לספרות ולתיאוריה

07 גיליון
2017 סתיו

עורכים מיכאל גלזומן, מיכל ארבל, אורי ש. כהן
מערכת מייעצת אבנר הולצמן, חנה נוה, מנחם פרי, חנה קרונפלד, עוזי שביט
חברי המערכת חן אדלסבורג, גיא ארליך, איל בסן
עריכת טקסט דינה הורביץ
עריכה גרפית מיכל סמורקוביץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי באוניברסיטת תל אביב
על העטיפה: רונית מטלון (צילום: מיכל היימן)

המאמרים המתפרסמים בכתב העת אות עוברים הליך של שיפוט ומבוססים על כללי המחקר האקדמי

ot.kipp@gmail.com

© 2017 כל הזכויות שמורות למערכת אות, מרכז קיפ לחקר הספרות והתרבות העברית, בניין רוזנברג, אוניברסיטת תל אביב,

תל-אביב 6997801

הוצאת הקיבוץ המאוחד

נדפס בדפוס אליניר

היסטוריה עולמית של הספרות: עקרונות

פסקל קזנובה

ציוויליזציה היא הון שצמיחתו עשויה להימשך מאות שנים.
פול ואלרי, חירות הרוח

צר לי שאין ביכולתי לפרוש לפניכם קטלוג נרחב יותר מבית היוצר שלנו: אינני מאשים את האומה; היא איננה חסרה לא שאר-רוח ולא גאונות; גורמים אחרים עיכבו בעדה, מנעו ממנה לנסוק מעלה בעת ובעונה אחת עם שכניה [...] אנו חשים בושה על כי נבצר מעמנו, בתחומים אחדים, להשתוות לשכנינו; אנו חפצים להשיב לעצמנו, במאמצים בלתי נלאים, את הזמן שאיבדנו בשל הפורענויות שהתרגשו עלינו [...] כל נחקה אפוא את עניי העם המעמידים פני עשירים; הבה נכיר בתום לב בדלותנו, ובלבד שהדבר יעודדנו להשיג בעבודה קשה את אוצרות הספרות, שניכוסם ירומם ויאדיר את תהילתנו הלאומית. פרידריך השני מלך פרוסיה, על הספרות הגרמנית

זמן רב נהגו הסופרים עצמם לתאר – באורח חלקי, כמובן, ובדרכים שונות למדי זו מזו – את הקשיים הכרוכים במעמדם ביקום הספרותי, את הסוגיות הייחודיות שנגזרו עליהם ליישב, ובפרט את חוקיה התמוהים של הכלכלה המסוימת שעל פיה מתנהל המרחב הספרותי. ואולם, כוחם של ההכחשה ושל הסירוב ביקום זה כה רב הוא, עד שכל הטקסטים שנגעו בדרך איזושהי בסוגיות העלולות לסכן את הסדר הספרותי ולפגוע בו, נוטרלו כהרף עין. מאז די בלה (Du Bellay) היו רבים שניסו לחשוף, ביצירותיהם עצמן, את האלימות ואת המהלכים האמיתיים המנחים את חייהם ואת מאבקם המסוים כסופרים. כל אימת שמתעוררת מחשבה על התנהלותו האמיתית של היקום הספרותי, קריאה מילולית בטקסטים הללו די בה כדי לחשוף תיאור של יקום בלתי צפוי. ואולם, כל מונח כלכלי, כל הודאה ספרותית בדבר קיומם של "שוק מילולי" ושל "מלחמות סמויות", כמו אצל ולימיר חלבניקוב, כל אזכור של "שוק עולמי של סחורות

Pascale Casanova, "Principes d'une histoire mondiale de la littérature", *Le republique mondiale des lettres*, Editions du Seuil, Paris 1999, pp. 21-68 *

אינטלקטואליות", כמו אצל גתה, של "עושר לא גשמי" או של "הון תרבות", כמו אצל פול ואלרי – כל אלה מוכחשים ונדרחים נמרצות בידי הביקורת לטובת פרשנות מטאפורית ו"פואטית". אף על פי כן, בזמנים ובמקומות שונים, אחדים מגיבוריו המהוללים ביותר של שדה הספרות תיארו, במונחים מפוכחים, לכאורה, את אותה "כלכלה רוחנית" – במילותיו של ואלרי – שעליה מושתת מבנה היקום הספרותי. כאסטרטגים מומחים בכלכלה הייחודית לספרות עלה בידם לספק תמונה מדויקת, אם כי חלקית, של מערכת החוקים של כלכלה זו ולהמציא כלים חדשים לגמרי – ועל פי רוב אמיצים, בשל היותם מנוגדים לאלה המוכרים – לניתוח הפרקטיקה הספרותית שלהם: ליצירות מסוימות יש ערך רב גם מבחינת הפקתן הספרותית גופא וגם מבחינת הניתוחים רבי-העוצמה שהן מספקות על עצמן ועל היקום הספרותי שבו הן מתמקמות. למרות זאת, כל יוצר, ולו השולי ביותר, כלומר המפוכח ביותר, גם אם הוא מתאר את מעמדו־שלו ביקום ומבין אותו לאשורו, אינו מזהה בתוך כך את העיקרון הכללי והיצרני של המבנה שהוא מתאר כמקרה פרטי. מנקודת המבט שלו הוא מבחין בחלק מן המבנה אך לא ביקום הספרותי בכללותו, משום שהדוגמה הספרותית מאפילה מטבעה על עצם העיקרון של השליטה הספרותית. יש אפוא לשאוב השראה מהסופרים אך בה בעת להקציץ ולעגן בשיטתיות אי אלה מתחושות הלב שלהם ומרעיונותיהם החתרניים ביותר, כדי לנסות לייצר תיאור של הרפובליקה הבין-לאומית של הספרות.

ל"פוליטיקה הספרותית", במילותיו של ואלרי לארבו, דרכים ומניעים שאינם מוכרים לפוליטיקה: "יש הבדל גדול בין המפה הפוליטית לבין המפה האינטלקטואלית של העולם. הראשונה משנה את חזוניה מדי חמישים שנה; היא משופעת בחלוקות שרירותיות ולא ודאיות, ומוקדיה הראשיים מיטלטלים. לעומת זאת, המפה האינטלקטואלית משתנה באיטיות וגבולותיה יציבים ביותר [...] מכאן שלפוליטיקה האינטלקטואלית כמעט אין שום קשר לפוליטיקה הכלכלית".¹ פרנן ברודל מבחין אף הוא בעצמאות יחסית של המרחב האמנותי לעומת המרחב הכלכלי (ולכן הפוליטי). במאה השש עשרה, הוא מסביר, ונציה היא עיר הבריה הכלכלית, אך פירנצה והדיאלקט הטוסקני שלה מושלים בכיפה האינטלקטואלית; במאה השבע עשרה נעשית אמסטרדם למרכז המסחרי הגדול של אירופה, אך רומא ומדריד שולטות באמנויות ובספרות; במאה השמונה עשרה נעשית לונדון למרכז העולם אך פריז מחזיקה בהגמוניה התרבותית. "בשלהי המאה התשע עשרה, בראשית המאה העשרים, הוא כותב, "צרפת, המשתרכת במידה ניכרת אחרי אירופה הכלכלית, היא המרכז הבלתי מעורער של הספרות ושל הציור במערב; העליונות המוזיקלית של איטליה, ואחר כך של גרמניה, ניכרה בתקופות שבהן אף לא אחת מהן, לא איטליה ולא גרמניה, שלטה בכלכלת אירופה; וגם בימינו, התקדמותה הכלכלית המופלאה של ארצות הברית עדיין לא הקנתה לה מעמד בכורה ביקום הספרותי או האמנותי".²

1. V. Larbaud, *Ce vice impuni, La lecture. Domaine anglaise*, Gallimard, Paris 1936, pp. 33-34

2. F. Braudel, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècles*, Armand Colin, Paris 1979, p. 54

הקושי בהבנת התנהלותו של יקום ספרותי זה נעוץ למעשה בעובדה שגבולותיו, ערי הברירה שלו, מגמותיו ואופני התקשורת שלו אינם חופפים את אלה של היקום הפוליטי והכלכלי.

המרחב הספרותי הבין-לאומי נוצר במאה השש עשרה, בעת שהספרות העמידה את עצמה כזירה למאבקים, ומאז אין הוא חדל להתרחב ולהתפשט; סימוכין, הכרה, ומכאן אף יריבויות – כל אלה קנו להם אחיזה בו מרגע הופעתו וכינונו של מדינות אירופה. הספרות, שבראשית דרכה הסתגרה בקבוצות אזוריות בלתי חדירות זו לזו, הייתה לזירה משותפת. איטליה של הרנסנס, החזקה בזכות מורשתה הלטינית, הייתה המעצמה הספרותית הראשונה שזכתה להכרה; אחריה צרפת, שעם הופעת "לה פליאר" שרטטה את המתווה הראשון למרחב ספרותי על-לאומי, כשהיא קוראת תיגר גם על הקדמה האיטלקית וגם על ההגמוניה הלטינית; ספרד, אנגליה, ואחריהן כלל ארצות אירופה, חוברות אט-אט לתחרות מתוקף כל מיני "קניינים" ספרותיים ומסורות ספרותיות שונות. התנועות הלאומיות שצמחו במרכז אירופה במהלך המאה התשע עשרה עוררו את העלאתן של דרישות חדשות לזכות קיום ספרותית. גם אמריקה הצפונית ואמריקה הלטינית הצטרפו בהדרגה לתחרות במהלך המאה התשע עשרה; לבסוף, עם הדה-קולוניזציה, כל המדינות שהודרו עד אז אפילו מן המחשבה על ספרות משלהן (באפריקה, בהודו, באסיה...) תבעו, בתורן, גישה ללגיטימיות ולהתקיימות ספרותית.

לרפובליקה עולמית זו של הספרות יש דרך התנהלות משלה, כלכלה משלה המייצרת היררכיות ומיני אלימות, ובייחוד היסטוריה משלה, שהוסתרה מאחורי ניכוס לאומי (כלומר פוליטי) כמעט שיטתי של העשייה הספרותית ולפיכך מעולם עדיין לא זכתה לתיאור של ממש. הגיאוגרפיה שלה התבססה על הניגוד שבין עיר בירה ספרותית (ולכן אוניברסלית) לבין מחוזות התלויים בה (ספרותית), המוגדרים באמצעות המרחק האסטתי שביניהם לבין הבירה. ולבסוף, רפובליקה זו העניקה לעצמה ערכאות הכרה ספרותית מסוימות, שמכיות לגיטימיות בלעדיות בעיני הכרה ספרותית, המופקדות על הרשאה ספרותית: בזכותם של אי אלה פורצי דרך יחידים סגולה, משוחררים מדעות קדומות לאומיות, התקבע חוק ספרותי בין-לאומי, אופן הכרה ייחודי שאינו חב מאום לסמכויות, לדעות הקדומות ולאינטרסים הפוליטיים.

ואולם, בניין אדיר זה, שדה זה שחרשוהו לבלי סוף והכחישוהו תמיד, נותר בלתי נראה, מפני שהוא נשען על בדיה המקובלת על כל המשתתפים במשחק: האגדה על יקום מכושף, על ממלכה של יצירה טהורה, על הטוב שבעולמות, מקום שם בא לידי מימוש, במלוא החירות והשוויון, שלטונה של האוניברסליות הספרותית. בדיה זו – "אני מאמין" מכונן זה, המוצהר ברחבי העולם כולו – היא-היא שהליטה עד ימינו אלה את המציאות של מבני היקום הספרותי. המרחב הספרותי, הריכוזי באופיו, מסרב להודות ב"מבנה הלא-שוויוני" שלו, כמונחיו של ברודל, ובהתנהלותה האמיתית של כלכלתו הייחודית, בשם הספרות, המוצהרת כטהורה, כחופשייה וכאוניברסלית. ודוק: היצירות שמקורן במחוזות הפחות נחשבים ספרותית הן גם הבלתי סבירות ביותר ורישומן הוא הדל ביותר; עצם הצלחתן להתבלט ולזכות בהכרה הוא כמעט בגדר נס. מודל זה של רפובליקה בין-לאומית של ספרות עומד אפוא בניגוד לייצוג העולם כשוחר שלום, המתואר בכל מקום בשם מונדיאליזציה (או גלובליזציה). לעומת זאת, ההיסטוריה (וכמוה הכלכלה) של הספרות, כפי שנבין אותה כאן, היא היסטוריה של יריבויות

שהספרות היא זירתן, יריבויות שיצרו – ברצף של התנגדויות, הפגנות, אכיפות כוחניות, מהפכות מסוימות, הסטות, תנועות ספרותיות – את הספרות העולמית.

הבורסה של הערכים הספרותיים

כאשר ביקש ואלרי ב־1939 לתאר את המבנה האמיתי של החליפין האינטלקטואליים במונחים מדויקים של מה שכינה "כלכלה רוחנית", הוא הסביר את הידרשותו לאוצר מילים כלכלי: "אתם רואים שאני שואל את לשון הבורסה, ואפשר שתמוה הדבר כשמדובר בדברים שברוח; אך סבורני כי אין בנמצא לשון טובה ממנה, ואולי אין דרך אחרת לבטא יחסים מעין אלה, מפני שהכלכלה הרוחנית והכלכלה החומרית, אם חושבים על כך, שתייה מתמצות היטב בעימות פשוט בין הערכות".³ והוא מוסיף: "יש ערך, אני אומר, ושמו 'רוח', כפי שיש ערכים כגון נפט, חיטה או זהב. אמרתי 'ערך' מפני שמתקיימים בו הערכה, אומדן חשיבות, וכן ויכוח על המחיר שיש לשלם בעבור ערך זה: הרוח. אפשר להשקיע בערך זה; אפשר לעקוב אחריו, בלשונם של האדוונים מן הבורסה; אפשר להתבונן בתנודותיו על פי מדד כלשהו המשקף את דעת האנשים עליו. אפשר לראות על פי מדד זה, המתפרסם בכל עמודי העיתונים, כיצד הוא מתחרה, בכל מקום ומקום, עם ערכים אחרים. מפני שישנם ערכים מתחרים [...]. כל הערכים הללו, העולים ויורדים, מכוננים את השוק הגדול של העסקים ההומניים".⁴ "תרבות היא הון", הוא כותב בהמשך, "שצמיחתו עשויה להימשך מאות בשנים, בדומה למיני הון אחרים, והוא סופג לתוכו את האינטרסים המורכבים שלו".⁵ מדובר, לדעתו, ב"עושר שאמור להצטבר, בדומה לעושר טבעי, הון שעליו להיווצר מרכבים המתפתחים בהדרגה ברוחם של בני אדם".⁶ אם עוקבים אחר דרך חשיבתו של ואלרי ומחילים אותה במדויק על הכלכלה הייחודית ליקום הספרותי, אפשר לתאר את התחרות שהסופרים מעורבים בה כמכלול של עסקאות שבהן מה שמוטל על כף המאזניים הוא הערך המסוים הנסחר במרחב הספרותי העולמי, הקניין המשותף המקובל על כולם והמבוקש על ידי כולם: הדבר שהוא מכנה "הון תרבות או ציוויליזציה", שהוא גם קניין ספרותי. ואלרי סבור כי אפשר לנתח את תנודותיו של ערך מסוים שנקבע רק "בשוק גדול זה של עסקים הומניים" ולאמוד אותו בהתאם לנורמות הייחודיות ליקום התרבותי, מבלי שיהיה לו אומדן משותף עם ערכי "הכלכלה הכלכלית". ההכרה בערך זה עשויה להצביע, לדבריו, באורח ודאי, על קיומו של מרחב שמעולם לא כונה כך, של יקום אינטלקטואלי שבו יתנהל סחר חליפין מסוים.

3. Paul Valéry, "La liberté de l'esprit", *Regards sur le monde actuel, Oeuvres*, Gallimard, 1960; Paris 1960, "Bibl. de la Pléiade", t. II, p. 1081 (édition établie et annotée par Jean Hytier); ההדגשה שלי.

4. שם, שם.

5. שם, עמ' 1082.

6. שם, עמ' 1090.

לכלכלה הספרותית יכול אפוא להיות מקום משלה, "שוק", במונחיו של ואלרי, דהיינו מרחב שבו יופץ וייסחר הערך היחיד שכלל השותפים מכירים בו: הערך הספרותי. אולם ואלרי אינו היחיד שהבין כך, תחת כותרת זו, האנטי-ספרותית לכאורה, את התנהלותו של העולם הספרותי. קדם לו גתה, ששרטט אף הוא מתווה ליקום ספרותי המתנהל על פי חוקי כלכלה חדשים ותיאר "שוק שבו כל האומות מציעות את מרכולתן", "סחר אינטלקטואלי כללי".⁷ לפי אנטואן ברמן, "התופעה של Weltliteratur היא בת זמנה של Weltmarkt".⁸ השימוש בכוונה תחילה באוצר מילים מסחרי וכלכלי בטקסטים אלה לא היה כלל וכלל מטאפורי, לא אצל גתה ולא אצל ואלרי: גתה דבק במונח הקונקרטי "סחר ברעיונות בין העמים",⁹ והזכיר "שוק חליפין עולמי אוניברסלי".¹⁰ בה בעת מדובר בהנחת יסודות להתבוננות ייחודית על חליפין ספרותיים, חפה מהנחות מוקדמות מלהיבות המסתירות את המציאות של היחסים בין המרחבים הלאומיים – מבלי לצמצם בשל כך את סחר החליפין לכדי אינטרסים כלכליים או לאומיים בלבד. לפיכך הוא ראה במתרגם דמות מפתח ביקום זה, לא רק כמתווך אלא גם כמי שיוצר "עורך" ספרותי: "מן הדין אפוא להחשיב כל מתרגם, "כותב גתה, "כמגשר השואף לקדם חליפין רוחניים אוניברסליים אלה והרואה משימה לעצמו לעודד ולהמריץ סחר נרחב זה. גם אם ניתן לומר שהתרגום אינו מספק, פעילות זו היא לא פחות מאשר אחת המשימות החיוניות ביותר והראויות ביותר לצורך הערכתו של שוק החליפין העולמי האוניברסלי".¹¹

"ממה מורכב הון זה, תרבות או ציוויליזציה?", מוסיף ואלרי ותוהה. "הוא בנוי קודם כול מדברים, מחפצים חומריים – ספרים, ציורים, כלים וכו', שניחנו בתוחלת חיים קצובה, בשבריריות, בארעיות של עצמים".¹² במקרה המסוים של הספרות, "חפצים חומריים" אלה הם בראש ובראשונה הטקסטים – ממוינים, רשומים ומוכרזים כלאומיים, הטקסטים הספרותיים שהוסבו לכדי היסטוריה לאומית. ככל שהספרות עתיקת יומין יותר, ככל שעולה חשיבותה של המורשת הלאומית, כך עולה מספרם של הטקסטים הקאנוניים המכוננים, בתצורה של "קלאסיקה לאומית", את הפנתיאון החינוכי והלאומי. עתיקות היומין היא יסוד מכריע של ההון הספרותי:¹³ היא מעידה על "העושר" – מבחינת מספר הטקסטים – אך גם, ובמיוחד,

7. יוהן וולפנג פון גתה, מכתב לקרלייל, 1827; מצוטט בתוך Antoine Berman, *L'Épreuve de l'étranger. Culture et traduction dans l'Allemagne romantique*, Gallimard, Paris 1984, pp. 92-93.
8. ברמן, שם, עמ' 90.
9. Fritz Strich, *Goethe und die Weltliteratur*, Francke Verlag, Berne 1946, p. 17.
10. שם, עמ' 18.
11. שם, עמ' 18.
12. ואלרי, "La liberté d'esprit", בתוך *Regards sur le monde actuel*, לעיל הערה 3, עמ' 1090.
13. מאליו מובן שכדי להבהיר את השימוש שעושה ואלרי במונחים "הון תרבות" או "הון ספרותי" אני נשענת על המונח "הון סימבולי" שניסח פייר בורדייה (ראו בייחוד "Le marché des biens symboliques", *L'Année sociologique*, 22, 1971, p. 49-126) ועל המונח "הון ספרותי", המוזכר בעיקר בספרו *Les Règles de l'art*, Éditions du Seuil, Paris 1992.

על ה"אצילות" של ספרות לאומית, על זכות הבכורה המשוערת או המוחלטת שלה לעומת מסורות לאומיות אחרות, וכתוצאה מכך, על מספר הטקסטים המוכרזים כ"קלאסיים" (כלומר חומקים מיריבות מוחשית) או "אוניברסליים" (כלומר משוחררים מכל בדלנות). השמות שייקספיר, דנטה או סרוונטס מגלמים, בעת ובעונה אחת, הן את גדולתו של עבר ספרותי לאומי, הן את הלגיטימיות ההיסטורית והספרותית ששמות מעין אלה מעניקים לספרות לאומית, והן את ההכרה האוניברסלית – ולפיכך המאצילה, ההולמת אידיאולוגיה ספרותית שאינה לאומית – בגדולתם. ה"קלאסיקונים" הם זכות-היתר של האומות הספרותיות העתיקות ביותר. אומות אלה מקנות לטקסטים הלאומיים המכוננים שלהן אל-זמניות ובכך הן מגדירות את הונן הספרותי כֶּאֱ-לאומי וְאֶ-היסטורי, באופן הנענה בדיוק להגדרה שהן עצמן נתנו באשר למה שהספרות חייבת להיות. ה"קלאסי" מגלם את הלגיטימיות הספרותית גופא, כלומר את מה שמוכר כספרות בה"א הידיעה, שעל פיו יסומנו הגבולות של מה שיוכר כספרותי, מה שימש כאמת מידה ספציפית.

"היוקרה הספרותית" משתרשת גם בתוך "מיליה" מקצועי רחב יותר או פחות, בקרב קהל מצומצם ותרבותי, בתחומי העניין של אריסטוקרטיה או בורגנות נאורה, בסלונים ספרותיים, בעיתונות מקצועית, באוספים ספרותיים יוקרתיים המתחרים זה בזה, בהוצאות לאור נבחרות, בקרב מגלי כישרונות נודעים – שהמוניטין והסמכות שלהם יכולים להיות לאומיים או בין-לאומיים – וכמובן, בקרב סופרים מפורסמים, מכובדים, המתמסרים בכל מאודם למשימת הכתיבה: בארצות המשופעות בספרות, הסופרים הגדולים יכולים להיעשות "מומחים" בספרות. "שימו לב לשני התנאים הללו, "כותב ואלרי. "כדי שחומר הגלם של התרבות יהיה הון צריך שיהיו אנשים הזקוקים לו והיכולים להשתמש בו [...] והיודעים בנוסף על כך כיצד לרכוש או ליישם הרגלים, משמעת אינטלקטואלית, נהלים ומנהגים, כדי להשתמש בארסנל המסמכים והכלים שנצברו במהלך המאות".¹⁴ הון זה מתממש אפוא גם בכל אלה שמעבירים אותו הלאה, משתלטים עליו, משנים אותו ומעדכנים אותו. הוא מופיע בצורה של מוסדות ספרותיים, אקדמיות, חברי ועדות שיפוט, כתבי עת, מבקרי ספרות ואסכולות ספרותיות, שהלגיטימיות שלהם נמדדת על פי ההיקף, הוותק וההשפעה של ההכרה שהם מעניקים. מדינות המחזיקות במסורת ספרותית עשירה מחדשות את מורשתן הספרותית בכל רגע ורגע, על ידי כל מי שנוטלים בה חלק או רואים עצמם כאחראים לכך.

כדי להבהיר את ניתוחו של ואלרי אפשר להיעזר ב"סמנים התרבותיים" שפיתחה פריסילה פרקהרסט קלארק, להשוות באמצעותם את הפרקטיקות הספרותיות בארצות שונות ולהשתמש בהם כסמנים אובייקטיביים המצביעים על נפח ההון הלאומי. פרקהרסט קלארק מנתחת כך לא רק את מספר הספרים שפורסמו מדי שנה בשנה,¹⁵ את מכירות הספרים, את זמן הקריאה לכל תושב, את גובה הסיוע לסופרים, אלא גם את מספרם של המו"לים, של הספריות,

14. ואלרי, "La liberté d'esprit", בתוך *Regards sur le monde actuel*, לעיל הערה 3, עמ' 1090.

15. 52.2 כותרים פורסמו בצרפת ב-1973 לכל מאה אלף תושבים, כנגד 39.7 לכל מאה אלף תושבים בארצות הברית. המחקר, שנעשה בשמונים ואחת מדינות, מנה בין תשעה למאה כותרים לכל מאה אלף תושבים, ויותר ממחצית המדינות (חמישים ואחת מדינות) פרסמו פחות מעשרים כותרים

של דמויות הסופרים המופיעות על שטרות כסף, על בולים; את מספר הרחובות הנושאים שמות של סופרים ידועים, את המרחב המיועד לספרים בעיתונות, את הזמן המוקדש לספרים בתכניות הטלוויזיה.¹⁶ מן הדין להוסיף לכך, כמובן, את מספר התרגומים, ובעיקר להראות כי "דיכוח הייצור ופרסום הרעיונות", כפי שמציין ואלרי במקום אחר,¹⁷ אינו ספרותי בלבד אלא הוא תלוי במידה רבה במגעים שבין סופרים למוזיקאים ולציירים, כלומר בחיבור שבין סוגים שונים של הון אמנותי, התורמים ל"העשרה" ההדרית.

בניגוד לכך, אפשר גם לאמוד את עומק היעדרו או את מידת חולשתו של ההון הספרותי הלאומי במדינות הדלות מאוד בהון זה. מבקר הספרות הברזילאי אנטוניו קנדידו מתאר את מה שהוא מכנה "החולשה התרבותית" של אמריקה הלטינית ומייחס אותה, כמעט מילה במילה, להיעדרם של כל אותם משאבים מסוימים שזה עתה תיארונו: בראש ובראשונה שיעור האנאלפבתיות הגבוה, אשר לפי קנדידו, מביא ל"היעדרו של ציבור פנוי לספרות, לפיזור ולאיי-יציבות, בשל מספרם הזעום של קוראים אמיתיים", ולפיכך ל"היעדר אמצעי תקשורת והפצה (הוצאות לאור, ספריות, כתבי עת, עיתונים) ולחוסר אפשרות של הסופרים להתמחות בעבודותיהם הספרותיות, הנעשות על פי רוב כמשימות שוליות ואפילו כתחביב".¹⁸

לבד מן הנפח ומעמיקות היומין היחסית שלו, ההון הספרותי מתאפיין גם בהישענות על שיפוטים ועל ייצוגים. ה"אשראי" הניתן למרחב הניחן ב"עושר לא חומרי" גדול תלוי כולו ב"דעת הקהל", כפי שציין ואלרי, דהיינו במידת ההכרה המוענקת לו ובלגיטימיות שלו. המקום שהועיד עזרא פאונד לכלכלה ב-"*Cantos*" שלו מוכר וידוע; גם בספרו *ABC of Reading* הוא עמד על קיומה של כלכלה שהיא ממהותן של האדיאיות והספרות: "כל רעיון כללי דומה להמחאה בנקאית. ערכו תלוי במה שנמצא שם לקבלו. אם מר רוקפלה חותם על המחאה של מיליון דולר, יש לה ערך. אם אני כותב המחאה של מיליון, אין זו אלא בדיחה, הטעיה, אין לה כל ערך [...] וכך הדבר בכל הנוגע להמחאות הנמשכות מן הידע [...] אין מקבלים המחאה מאדם זר שאין לו אסמכתא. בספרות, האסמכתא היא ה'שם' של מי שכותב. מקץ זמן-מה מעניקים לו אשראי [...]".¹⁹ הרעיון בדבר "אשראי"²⁰ ספרותי, כפי שפאונד משרטט אותו, מאפשר להבין כיצד, ביקום הספרותי, הערך נקשר ישירות באמונה. כאשר סופר נעשה "אסמכתא", כאשר שמו נעשה בעל ערך בשוק הספרות, כלומר כאשר מאמינים שליצירתו יש ערך ספרותי,

כלל מאה אלף תושבים; וראו Priscilla Parkhurst Clark, *Literary France: The Making of a Culture*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1987, p. 217

16. כל אחד מן הסמנים הללו נבדק באופן השוואתי בכמה וכמה מדינות באירופה ובארצות הברית, ובכל אחד מן המקרים דומה שצרפת היא המדינה ה"ספרותית" מכולן, כלומר המדינה שבה נפח ההון הוא הגבוה ביותר.

17. ואלרי, "Pensée et art français", בתוך *Regards sur la monde actuel*, לעיל הערה 3, עמ' 1050.

18. Antonio Candido, *Littérature et Sous-développement. L'endroit et l'envers. Essais de littérature et de sociologie*, Métailie-Unesco, Paris 1995, pp. 236-237

19. Ezra Pound, *ABC de la lecture*, trad. par D. Roche, L'Herne, Paris 1996, p. 25

20. המילה במקור, "קרדיט", הנגזרת מן המילה הלטינית *credere*, היא מילה נרדפת ל"יכולת", "עוצמה" "הערכה", "סמכות", "חשיבות".

שהוא מתקבל כסופר, או אז "נותנים לו אשראי": האשראי, ה"אסמכתא" על פי פאונד, הוא הכוח והערך הניתנים לסופר, לערכאה, למקום או ל"שם", בזכות האמונה בהם; זה אפוא מה שהסופר עצמו מאמין שיש בו, מה שאחרים מאמינים שיש בו, והכוח שמעניקים לו מתוקף אמונה זו ("אנו", אומר ואלרי, "מה שאנו מאמינים שאנו, ומה שאחרים מאמינים שאנו").²¹ קיומו המוחשי והמופשט בעת ובעונה אחת של ההון הספרותי, של "זהב רוחני" זה, כפי שמכנה אותו לארכו, אינו אפשרי אלא במסגרת האמונה עצמה המכלכלת אותו וכחלק מהשלכותיה האמיתיות והמוחשיות. אמונה זו עומדת בבסיס התנהלותו של היקום הספרותי כולו: כל השחקנים שותפים לאמונה במה שהם משחקים עבורו, שאינו נחלת הכלל, או אינו נחלת כולם באותה מידה, אך הכול ייאבקו על ניכוסו. ההון הספרותי שהכול מכירים הוא הדבר שמבקשים להשיג ובה בעת הוא הדבר המופך כתנאי הכרחי ומספיק לכניסה למשחק הספרות העולמית; הוא מאפשר לאמוד את הפרקטיקות הספרותיות לפי קנה מידה של נורמה מוכרת ולגיטימית בעיני כול. הון זה, בעצם אי-גשמיותו, מיטיב כל כך להתקיים אך ורק מפני שהוא משפיע על כל מי שמשתתף במשחק, ובייחוד על מי שמורדר ממנו, והשפעותיו ניתנות למדידה אובייקטיבית ומנציחות את האמונה. הרווחים העצומים שהפיקו, ועדיין מפיקים, סופרים הדלים בהון ספרותי מן הפרסום וההכרה בהם במרכזים החשובים – התרגום המעלה את ערכם, היוקרה שמקנים להם אוספים מסוימים שהיו לסמלי הצטיינות ספרותית או אפילו מוסדות ספרותיים, האצלה המובטחת בזכות פתח דבר מסוים, ועוד – הם כמה מן ההשפעות המוחשיות של האמונה הספרותית.

הספרותיות

השפה היא אחד ממרכיביו העיקריים של ההון הספרותי. כידוע, הסוציולוגיה הפוליטית של הלשון אינה חוקרת את השימוש בשפות (ואת ה"ערך" היחסי שלהן) אלא במרחב הפוליטי-כלכלי בלבד, תוך התעלמות ממה שמגדיר את הונון הלשוני-ספרותי במרחב הספרותי המובהק – ממה שאני מציעה לכנות ה"ספרותיות".²² בשל יוקרתם של טקסטים הכתובים בשפות שונות, יש ביקום הספרותי שפות הנודעות כספרותיות יותר מאחרות והנחשבות למגלמות את הספרות. הספרות קשורה לשפה, עד כי רבים נוטים לזהות את "שפת הספרות" ("השפה של ראסין" או "השפה של שייקספיר") עם הספרות עצמה. ספרותיות רבה המיוחסת לשפה מניחה מסורת ארוכת שנים המעדת, משנה ומרחיבה בכל דור ספרותי את מנעד האפשרויות הצורניות והאסתטיות של השפה; היא מבססת ומבטיחה את הוודאות בדבר אופיו הספרותי המובהק של מה שנכתב בשפה זו, ונעשית, מכוח עצמה, "אישור" ספרותי.

21. ואלרי, "Fonction et mystère de l'Académie", בתוך *Regards sur le monde actuel*, לעיל הערה 3, עמ' 1120.

22. השימוש במושג זה קרוב מאוד לשימוש שעושה בו רומאן יאקובסון: מה שעושה שפה או טקסט לספרותיים, או לכאלה היכולים להיתפס כספרותיים.

הנה כי כן, בצד ערך ספרותי המיוחס לשפות מסוימות, קיימים גם אפקטים ספרותיים מובהקים, הנקשרים במיוחד לתרגומים, שלא ניתן לצמצמם לכדי הון לשוני של שפה אחת או ליוקרה הנלווית לשימוש בשפה מסוימת בעולם הלימוד, הפוליטיקה, הכלכלה... יש להבחין בכל תוקף בין ערך ספציפי זה לבין מה שפרשניה הפוליטיים של "השיטה הלשונית העולמית"²³ מתארים בימינו כסמנים למרכזיותה של שפה. המורשת הלשונית-ספרותית, הנסמכת על ההיסטוריה של השפה, על האומה הפוליטית, וכן על ספרותה ועל המרחב הספרותי שלה, קשורה גם במכלול של דרכי פעולה טכניות שגובשו במהלך ההיסטוריה הספרותית, של מחקרים צורניים, של צורות ואילוצים פואטיים או נרטיביים, של דיונים תיאורטיים ושל המצאות סגנוניות; כל אלה מעשירים את מנעד האפשרויות הספרותיות, עד כדי כך שה"עושר" הספרותי והלשוני נגלה הן בייצוגי הדברים והן בדברים עצמם, הן באמונה והן בטקסטים. במובן זה ניתן להבין מדוע סופרים מסוימים, הכותבים בשפות "קטנות", יכולים לנסות להכניס ממש לחיק שפתם הלאומית לא רק את הטכניקות אלא גם את הצלילים של שפה רבת מוניטין ספרותי. פרידריך השני, מלך פרוסיה, מוציא לאור בברלין ב-1780, בשפה הצרפתית (הטקסט מפורסם זמן-מה אחר כך בתרגום גרמני, שנערך בידי עובד מדינה פרוסי), מאמר קצר בשם "De la littérature allemande, des défauts qu'on peut lui reprocher, quelles causes en sont les causes, et par quels moyens on peut les corriger" ("על הספרות הגרמנית, ליקויים ראויים לגינוי, הסיבות לכך והאמצעים לתקנם").²⁴ בעשותו כן חושף המונרך הגרמני לעיני כול, בשל התאמה יוצאת דופן בין השפה שנבחרה לבין הנאמר בספר, את המרות – הספרותית בעיקרה – שמטילה השפה הצרפתית, בשלהי המאה השמונה עשרה, על אנשי הרוח הגרמנים.²⁵ בכך שהוא מקבל כמובן מאליו את דין העלינונות הצרפתית – מתוך התעלמות גמורה מן הטקסטים הדגולים שנכתבו בשפה הגרמנית בידי משוררים וסופרים כדוגמת קלופשטוק, לסינג, וילנד, הרדר וְלֶגֶן – הוא עמל על הטמעת מעין תכנית לרפורמה של השפה הגרמנית, תנאי להופעתה של ספרות גרמנית קלאסית. במטרה להשלים את תכניתו ל"שכלול" השפה הגרמנית – שפה שהיא, לדבריו, "ברברית-למחצה" ו"גסה", שפה, כך הוא מאשים, "מפוזרת, קשה לשימוש, צורמת לאוזן..."²⁶, בניגוד לשפות ה"אלגנטיות" וה"מוקצעות" – מציע פרידריך השני, בפשטות, לחולל בגרמנית איטלקיזציה (או לטיניזציה): "יש לנו מספר רב של פעלי עזר ופעלים אקטיביים, הוא קובע, "שהברותיהם האחרונות אטומות ואינן נעימות לאוזן, כגון sagen, geben, nehmen: הוסיפו a בקצה הסיומות הללו והפכו אותן ל-sagena, gebena, nehmena; או אז ינעמו הצלילים הללו לאוזן".²⁶

23. Abram de Swaan, "The Emergent World Language System", *International Political Science Review*, 14:3, 1993
24. Frédéric II de Prusse, *De la littérature allemande*, Gallimard, coll. "Le Promeneur", Paris 1994
25. שלוש שנים אחר כך (1783) יוכרו רִיבְרוֹל כמנצח בתחרות האקדמיה של ברלין על חיבורו *Discours sur l'universalité de la langue française*, ויתקבל בידי פרידריך השני כחבר באקדמיה.
26. פרידריך השני מלך פרוסיה, *De la littérature allemande*, לעיל הערה 24, עמ' 47.

בשלהי המאה התשע עשרה, בהתאם לאותו מכאניזם, תכנן רובן דריו, מייסד ה"מודרניסמו", לייבא את השפה הצרפתית אל תוך השפה הקסטייליאנית, דהיינו להתיק אל תוך הספרדית את המשאבים הספרותיים של הצרפתית. הערצתו האדירה של המשורר בן ניקרגואה לכל הספרות הצרפתית של המאה שלו – הוגו, זולא, בארבי ד'אורווילי, קאטול מנדס... – השיאה אותו להוציא לפועל את מה שהוא מכנה "הגאליסיזם המנטלי". "ההערצה שאני רוחש לצרפת", הוא מסביר במאמר שהתפרסם בעיתון *La Nación* של בואנוס איירס ב-1895, "הייתה, כבר בראשית צעדי הרוחניים, אדירה ועמוקה. חלומי היה לכתוב בצרפתית [...]. וכך, בעודי חושב בצרפתית וכותב בקסטייליאנית שחברי האקדמיה הספרדית היו מאשרים את טוהרה, פרסמתי את הספר הקטן שאמור היה להנחות את התנועה הספרותית האמריקאית בת ימינו".²⁷

המשורר חלבניקוב, שביקש בשנות העשרה של המאה העשרים, ברוסיה, להשיג הכרה בין-לאומית בשפה הרוסית ובשירה הרוסית,²⁸ הצביע בתוך כך על מציאות של אי-שוויון ספרותי בין השפות, במסגרת מה שהוא כינה במדויק "השווקים המילוליים". בכהירות ובריאליזם רב הוא ניסח את אי-שוויון בסחר הלשוני והספרותי באמצעות אנלוגיה כלכלית מפתיעה בריאליזם שלה; הוא כותב: "השפות משרתות את העוונות, וכצלילים ייחודיים המשמשים לחילופי סחורות אינטלקטואליות, הן מחלקות את האנושות רבת-הלשונות למחנות של מאבקי מכס, לסדרה של שווקים מילוליים, שבהם כל אחת מן השפות טוענת לכבודה, מעל ומעבר לגבולותיו של כל אחד מן השווקים הללו. כך, השפות, בתור שכאלה, מסייעות לפילוג האנושות ומנהלות מלחמות בלתי נראות".²⁹

מן הראוי לקבוע מדד לסמכות ספרותית שיאפשר לספק דין וחשבון על מאבקי הלשון הללו, שמשותפים בהם, מבלי משים אפילו, ולו מפאת השתייכותם לסביבה לשונית זו או אחרת, כל השחקנים וכל המתחרים ב"משחק הגדול" של הספרות, באמצעות תיווך טקסטים, תרגומים, האדרות-שם וחרמות ספרותיים. מדד זה יביא בחשבון את עתיקות היומין, את ה"אצילות", את מספר הטקסטים הספרותיים שנכתבו באותה שפה, את מספר הטקסטים המוכרים בעולם כולו, את מספר התרגומים... לשם כך יהא צורך להבחין בין שפות "התרבות הגבוהה" – כלומר השפות שהספרותיות שלהן חזקה – לבין שפות "התפוצה הגדולה". הראשונות הן השפות הנקראות לא רק על ידי דובריהן אלא גם על ידי מי שסבורים כי מי שכותבים באותן שפות, או מי שמתורגמים לשפות אלה, ראויים שיקראו אותם. שפות אלה עצמן הן בבחינת "היתרים" לתפוצה ספרותית, מפני שהן מעידות על השתייכות ל"בית" ספרותי.

27. מצוטט בתוך Gérard de Cortanze, "Rubén Darío ou le gallicisme mental", *Azul...*, trad. par M. Daireaux, La Différence, Paris 1991, p. 15

28. תכניתו האסתטית מורכבת מהתנגדות מוצהרת ל"מערב" ולתרבותו ובה בעת מהכרזה על "סלאביות" בלתי ניתנת לערעור.

29. Vélimir Khlebnikov, "Peintres du Monde!", *Nouvelles du Je et du Monde*, présentation, traduction et notes J.-C. Lanne, Imprimerie nationale, Paris 1994, p. 128. ההדגשה שלי.

אחת הדרכים לקבוע מדד שכזה ולאמוד על פיו את העוצמה הספרותית המובהקת של שפה תהיה להעתיק ליקום הספרותי את הקריטריונים המשמשים את הסוציולוגיה הפוליטית. למעשה יש קריטריונים אובייקטיביים שניתן לאמוד על פיהם את מקומה של שפה בתוך מה שאברם דה סואן, לדוגמה, מכנה "השיטה הלשונית העולמית בהופעתה".³⁰ דה סואן רואה במכלול של שפות העולם שיטה בהתהוות השואבת את לכידותה מן הפלורליזם הלשוני. לדעתו, אפשר להעריך את מרכזיותה (הפוליטית) של שפה (כלומר את היקף ההון הלשוני המובהק שלה) על פי מספר הדוברים הרב-לשוניים המדברים אותה: ככל שירבו המשתמשים הרב-לשוניים בשפה, כך תיחשב השפה למרכזית, כלומר לדומיננטית.³¹ במילים אחרות, גם במרחב הפוליטי, לא די במספר דוברים של שפה כדי לקבוע את מעמדה המרכזי בתוך שיטה המתוארת כ"דמוית פרח", דהיינו כתצורה לשונית שבה כל לשונות הפריפריה מתחברות למרכז בידי הדוברים הרב-לשוניים. "התקשורת הפוטנציאלית" עצמה (כלומר, בהכללה, היקפה של טריטוריה לשונית), על פי דה סואן, היא לעולם "המכפלה של חלקם של דוברי שפה מסוימת בקרב כלל הדוברים (בתת-מערכת בחלקם של דוברי שפה זו בקרב כלל הדוברים הרב-לשוניים (בתת-מערכת)".³² ביקום הספרותי, אם ניתן להציג גם את מרחב השפות כ"דמוי-פרח", כלומר כשיטה שבה שפות הפריפריה חוברות למרכז באמצעות הדוברים הרב-לשוניים והמתרגמים, נוכל לאמוד את ספרותיותה (העוצמה, היוקרה, היקף ההון הלשוני-ספרותי) של שפה לא על פי מספר הכותבים או הקוראים בשפה זו אלא על פי מספרם של הרב-לשוניים הספרותיים (או הגיבורים הראשיים במרחב הספרותי, מו"לים, מתווכים בין-לאומיים, אנשי רוח...) המשתמשים בה ולפי מספר המתרגמים הספרותיים – הן ליצוא והן ליבוא³³ – המפיצים את הטקסטים לעברה או ממנה.

קוסמופוליטים ורב-לשוניים

במילים אחרות, מספרם הרב של מתווכים על-לאומיים בעלי שיעור קומה, של משכילים שנונים ושל מבקרים דקי הבחנה הוא מדד רב-חשיבות לעוצמה הספרותית. אותם קוסמופוליטים גדולים (על פי רוב רב-לשוניים) הם למעשה מעין סוכני חליפין, "חלפנים" המופקדים על יצוא

30. ראו דה סואן, "The Emergent World Language System", לעיל הערה 23.

31. שם, עמ' 219.

32. "המכפלה של החלק היחסי של דוברי שפה בקרב כלל הדוברים (בתת-מערכת) ושל החלק היחסי של דוברי אותה שפה בקרב הדוברים הרב-לשוניים (בתת-מערכת), כלומר המכפלה של הפלורליזם שלה ושל 'מרכזיותה', מעידה, בהתאמה, על גודלה ועל מעמדה בתוך (התת-מערכת)", וראו דה סואן, שם, עמ' 222.

33. ראו (éd.), Valérie Ganne et Marc Minon, "Géographie de la traduction", F. Barret-Ducrocq (éd.), *Readuire l'Europe*, Payot, Paris 1992, pp. 55-95, "intraduction", המחברים מבחינים בין "extraduction", כלומר יצוא של טקסטים ספרותיים זרים לשפה הלאומית, ובין "extraduction", כלומר יצוא של טקסטים ספרותיים לאומיים.

טקסטים ממרחב אחד לשני, ובתוך כך הם מקבעים את ערכם הספרותי. לארבו, קוסמופוליט גדול ומתרגם גדול, תיאר את אנשי הרוח בעולם כולו כחברי אגודה בלתי נראית, "מחוקקים", במובן־מה, של רפובליקת הספרות: "יש אצולה הפתוחה לכל דכפין ועם זאת מעולם לא מנתה רבים, אצולה בלתי נראית, מפוזרת, נטולת סימנים חיצוניים, ללא קיום מוכר רשמית, בלא תעודות ובלא מסמכים פורמליים, ואף על פי כן היא זוהרת יותר מכל אצולה אחרת; בלא סמכות מעוגנת בזמן, ואף על פי כן היא אוהזת בידה עוצמה רבת־משקל, עד כדי כך שתכופות היא מנהלת את העולם ומשפיעה על עתידו. אצולה זו העמידה נסיכים שעליונותם אמיתית מכל שהכירה ההיסטוריה, אותם יחידי סגולה שלאורך שנים, ובמקרים מסוימים מאות שנים אחרי מותם, רבים האנשים הפועלים לאורם".³⁴ הסמכות הייחודית של "אצולה" אמנותית זו נמדדת אפוא במונחים ספרותיים בלבד: "עוצמה רבת־משקל", הייחודית לה, היא המייפה את כוחה לקבוע מה ספרותי ולהעניק הכרה, באורח חד־משמעי, לכל אלה שהיא מסמנת כסופרים גדולים. בידה הסמכות העליונה לכונן את היכל הספרות האוניברסלית, להצביע על מי שיהיו "הקלאסיקונים האוניברסליים", כלומר מי ש"עושים", במלוא מובן המילה, את הספרות: יצירתם, "במקרים מסוימים מאות שנים אחרי מותם", מגלמת את עצם הגדולה הספרותית, משרטטת את הגבול ואת הנורמה של הדבר שהוא, ושיהיה, ספרותי; היא נעשית, פשוטו כמשמעו, ה"מודל" של כל ספרות לעתיד לבוא.

חברה זו של אנשי רוח, מוסיף ואומר לארבו, "היא אחת ובלתי ניתנת לחלוקה, חרף הגבולות. היופי הספרותי, הציורי והמוזיקלי אמיתי עבורה, ממש כמו הגיאומטריה האוקלידית עבור בעלי השכל הישר. אחת ובלתי ניתנת לחלוקה מפני שבכל ארץ וארץ היא גם הלאומית ביותר וגם הבין־לאומית ביותר בעת ובעונה אחת: הלאומית ביותר, מפני שהיא מגלמת את התרבות שאיחדה וכוננה את האומה, והבין־לאומית ביותר, מפני שאין ביכולתה למצוא את בני דמותה, את מעמדה ואת המיליה שלה אלא בקרב האליטות של האומות האחרות [...]. כך, סביר להניח שחוות דעתו של גרמני, שהוא משכיל דיו כדי להכיר את השפה הצרפתית הספרותית, על ספר צרפתי איזושהו, תעלה בקנה אחד עם דעת האליטה הצרפתית ולא עם שיפוטם של חסרי ההשכלה הצרפתים".³⁵ מתווכים גדולים אלה, שכוחם האדיר להקנות מעמד נאמד דווקא על פי עצמאותם, מקבלים אפוא את סמכותם מהשתייכותם הלאומית, שגם לה, באורח פרדוקסלי, ערבה האוטונומיה הספרותית שלהם. כיוון שהם יוצרים, על פי תיאורו של לארבו, חברה המתעלמת מן החלוקות הפוליטיות, הלשוניות והלאומיות, הרי שהם פועלים בהתאם לחוק האוטונומיה הספרותית, הנוגד את ההתפלגויות הפוליטיות והלשוניות (יקום אחד ו"בלתי ניתן לחלוקה, חרף הגבולות", קובע לארבו), ומעניקים מעמד לטקסטים לפי אותו עיקרון של אחדות ספרותית בלתי ניתנת לחלוקה: כשהם מחלצים את הטקסטים מכללי הגדרות והמחיצות הספרותיות, הם אוכפים הגדרה אוטונומית (כלומר לא לאומית, בין־לאומית) של אמות המידה ללגיטימיות הספרותית.

34. לארבו, *Ce vice impuni, la lecture. Domaine anglaise*, לעיל הערה 1, עמ' 11.

35. שם, עמ' 22-23.

כך אפוא ניתן להבין את תפקיד הביקורת כיוצרת ערך ספרותי. ואלרי, המועיד לביקורת את תפקיד המומחה הממונה על הערכת הטקסטים, משתמש במונח "שופטים".³⁶ הוא מזכיר את "אניני הטעם הללו, אותם חובבנים יקרי ערך, שאמנם לא יצרו את עבודות האמנות עצמן אך יצרו את ערכן האמיתי; הם היו שופטים חדורי להט אך לא מושחתים, ולמענם או מולם ראוי היה לעבוד. הם ידעו לקרוא: מעלה שאבדה. הם ידעו לשמוע, ואפילו להקשיב. הם ידעו לראות. משמעו של דבר הוא כי מה שהיה חשוב להם לקרוא שוב, לשמוע שוב או לראות שוב, התקבל, מחמת החזרה הזאת, כערך איתן. מכאן צמח ההון האוניברסלי".³⁷ מעצם העובדה שהביקורת זוכה להכרה במומחיותה בקרב כל גיבוריו של היקום הספרותי (ובכלל זה מי שנהנים מיוקרה וממעמד רמים מכול, כדוגמת ואלרי), שיפוטיה וגזרי הדין שהיא חורצת (הכרה או החרמה) מותירים אחריהם רשמים אובייקטיביים וניתנים למדידה. ההכרה בגיימס ג'ויס בערכאות הגבוהות ביותר של היקום הספרותי הקנתה לו מניה וביה מעמד מכונן ועשתה אותו למעין "אמת מידה" של הספרות המודרנית, שעל פיה "העריכו" את שאר התוצרים; בניגוד לכך, הטלת החרם על ראמיז – ככל הנראה, אחד ה"מציאים" של השימוש בשפה המדוברת ברומן, לפני סלין – גירשה אותו לשאול המעמדות הקרנתיים הזוטרים של הספרות בשפה הצרפתית. הכוח האדיר לקבוע מהי ספרות ומה איננו ספרות, לסמן את גבולותיה של אמנות הספרות, שייך באורח בלעדי למי שמאמצים לעצמם, ולמי שהעניקו להם, את הזכות לקבוע הלכות ספרותיות.

ברומה לביקורת, עצם התרגום הוא הערכה, הענקת הכרה, או, כפי שאמר לארכו, "העשרה": "בהעצמת עושרה האינטלקטואלי, הוא [המתרגם] מעשיר את ספרותו הלאומית ומוסיף כבוד לשמה. אין זו פעולה מעורפלת ונטולת גדולה, להעביר יצירה רבת-חשיבות בספרות אחת לשפה אחרת ולספרות אחרת".³⁸ "הערך (הספרותי) האיתן", שההכרה מצד הביקורת האמיתית מקנה ליצירה, מאפשר, טוען ואלרי, "להעצים את ההון (הספרותי) האוניברסלי", בכך שהוא מעורר את הכללתה של היצירה שזכתה להכרה בהון של מי שהכירו בה. בדרך זו תורם המבקר, וכמוהו המתרגם, להעצמת המורשת הספרותית של האומה המעניקה הכרה. וכך, ההכרה מצד הביקורת, וכן התרגום, משמשים כנשק במאבק עבור ובאמצעות ההון הספרותי. בנוסף על כך, המתווכים הגדולים הללו – כפי שמעיד המקרה של לארכו – הם המושקעים, בתום לב הרב ביותר, בייצוג הטהור ביותר, החף ביותר מכל היסטוריוזציה, ה"א-לאומי", האפוליטי ביותר, של הספרות; הם המשוכנעים באופן העמוק ביותר באוניברסליות של הקטגוריות האסתטיות, שדרכן הם מעריכים את היצירות. במילים אחרות, הם הנושאים באחריות הרבה מכול לאיי-ההבנות ולפירושים המוטעים המאפיינים את ההכרות הספרותיות המרכזיות (ובעיקר, כפי שנראה מיד, הפריזאיות), פירושים מוטעים שהם פרי העיוורון האתנוצנטרי של המרכזים.

36. גם קוקטו השתמש במונח זה כאשר דיבר – בכעס רב – על מבקרי תיאטרון.

37. ואלרי, "La liberté d'esprit", בתוך *Regards sur le monde actuel*, לעיל הערה 3, עמ' 1091; ההדגשה שלי.

38. לארכו, *Sous l'invocation de saint Jérôme*, לעיל הערה 1, עמ' 76-77.

פריז, עיר של ספרות

כנגד הגבולות הלאומיים, המייצרים את האמונה הפוליטית (ואת הלאומיות), היקום הספרותי מעמיד גיאוגרפיה משלו וחלוקות משלו. הטריטוריות הספרותיות מוגדרות ומתחמות על פי המרחק האסתטי שלהן ממקום ה"ייצור" וההכרה של הספרות. הערים שבהן מתרכזים ונאספים המשאבים הספרותיים נעשות לאתרים שבהם מתגלמת האמונה, דהיינו מעין מרכזי אשראי, "בנקים מרכזיים" מסוימים. ראמיז מגדיר את פריז "הבנק האוניברסלי של המרות וחילופי מסחר"³⁹ ספרותיים. כינונה של עיר בירה ספרותית וההכרה האוניברסלית בה כמקום שבו מתכנסות יחדיו, בעת ובעונה אחת, היוקרה הרבה ביותר והאמונה הספרותית הרבה ביותר, הם פרי ההשפעות הממשיות שמייצרת ומעוררת אמונה זו. היא קיימת אפוא פעמיים: הן בייצוגים והן במציאות של האפקטים הניתנים למדידה שהיא מייצרת.

בתוך כך הייתה פריז לבירתו של היקום הספרותי, העיר שניחנה ביוקרה הספרותית הגדולה ביותר בעולם כולו. פריז היא "פונקציה" חיונית, כדברי ואלרי, במבנה הספרותי.⁴⁰ עיר הבירה הצרפתית משלבת בתוכה, למעשה, תכונות העומדות אֶ-פריורי בסתירה זו לזו, מכנסת יחדיו באורח תמוה את כל הייצוגים ההיסטוריים של החירות. היא מסמלת את המהפכה, את הפלת המונרכיה, את המצאת זכויות האדם – דימוי המקנה לצרפת את המוניטין הגדולים שלה של סובלנות כלפי זרים ושל ארץ מקלט עבור פליטים פוליטיים. אבל היא גם עיר הבירה של הספרות, של האמנות, של המותרות ושל האופנה. פריז היא אפוא בירה אינטלקטואלית, הפוסקת בענייני הטעם הראוי, ובה בעת היא בית היוצר של הדמוקרטיה הפוליטית (או נחשבת כך בסיפור המיתולוגי שסבב ברחבי העולם כולו), עיר חלומות אידיאלית שאפשר להצהיר בה על חירות אמנותית.

חירות פוליטית, אלגנטיות ואינטלקטואליות מעצבות סוג של תצורה יחידה במינה, קומבינציה היסטורית ומיתולוגית, שהכשירה את הקרקע להמצאת חירותם של האמנות והאמנים ולשימורה. במבוא למדריך פריז הגדיר ויקטור הוגו את המהפכה הצרפתית כ"הון סימבולי" ראשון במעלה של העיר, כסגולתה הייחודית האמיתית. ללא 1789, הוא כותב, מעמד הבכורה של פריז הוא בגדר חידה: "רומא ניחנה בהדר רב יותר, טרייר עתיקה יותר, ונציה יפה יותר, לנאפולי חן רב יותר, לונדון עשירה יותר. מה יש לה אפוא לפריז? המהפכה... פריז, מכל ארצות העולם, היא המקום שבו מהדהד קול הרטט החזק ביותר של מוטת הכנפיים האדירה, הבלתי נראית, של הקדמה".⁴¹ אכן, כה רבים הם הזרים שעבורם, במשך זמן רב, ולמצער עד שנות

39. Charles Ferdinand Ramuz, *Paris. Notes d'un Vaudois*, Éditions de l'Aire, réédité, Lausanne 1978 (1938), p. 65

40. ואלרי, "Fonction de Paris", בתוך *Regards sur le monde actuel*, לעיל הערה 3, עמ' 1007-1010.

41. Victor Hugo, "Introduction", *Paris Guide, par les principaux écrivains et artistes de la France*, Paris 1867, p. xviii-xix. היצירה פורסמה בהנחייתו של לואיס אוֹלֶבֶן. מאה עשרים וחמישה אנשי ספרות, גברים ונשים, שיתפו בה פעולה, והיא ראתה אור סמוך לפתיחתה של התערוכה העולמית השנייה של פריז.

השישים של המאה העשרים, התמזג דימויה של עיר הבירה עם זיכרון המהפכה הצרפתית, ההתקוממויות של 1830, 1848, 1870–1871, הצהרת זכויות האדם, נאמנות לעיקרון של זכות המקלט – אבל גם עם ה"גיבורים" הגדולים של הספרות. ז'ורז' גלזר כותב כך: "במדינה הקטנה שלי, השם 'פריז' הדהד כמילה מן האגדה. מאוחר יותר, קריאותי והתנסויותי לא הסירו ממנה את ברכ התהילה הזו. זאת הייתה העיר של היינריך היינה, העיר של ז'אן כריסטוף, עירם של הוגו, של בלזק, של זולא, עירם של מארה, רובספייר, דנטון, עיר הבריקדות הנצחיות והקומנה, העיר של האהבה, של האור, של הקלילות, של הצחוק ושל ההנאה".⁴²

ערים אחרות, ובעיקר ברצלונה, הצוברת לעצמה בתקופת פרנקו מוניטין של סובלנות פוליטית יחסית והון אינטלקטואלי רב, עשויות למזג בתוכן מאפיינים דומים לאלה של פריז. אך הבירה הקטלונית ממלאת תפקיד של בירה ספרותית רק ברמה הלאומית, או, ביתר הרחבה, ברמה הלשונית, אם מביאים בחשבון את ארצות אמריקה הלטינית הדוברות ספרדית. פריז, לעומתה, מפאת חשיבותם של משאביה הספרותיים, שאין דומה להם באירופה כולה, ומפאת אופיה יוצא הדופן של המהפכה הצרפתית, ממלאת תפקיד יחיד במינו בכינון המרחב הספרותי העולמי. ולטר בנימין מראה בחיבורו "פריז, בירת המאה התשע עשרה" שהתביעה לחירות פוליטית, המעורבת ישירות בהמצאת המודרנה הספרותית, היא סגולה היסטורית ייחודית לפריז: "פריז, ברמה החברתית, מקבילה להר נזוב, ברמה הגיאוגרפית. היא רכס מסוכן ומאיים, חממה של מהפכה רוחשת תמיד. ואולם, כשם שמדרונות הוויזוב היו לבוסתנים שמימים הודות לשכבות הלכה המכסות אותם, כך האמנות, חיי החברה, האופנה – כל אלה עולים ופורחים בה, ובה בלבד, בזכות הלכה הרוחשת של המהפכות".⁴³ במכתביו מציין בנימין גם את "הזוג המקולל", בודלר ובלאנקי, המסמלים את המפגש המובהק, הכמו-מואנש, בין הספרות למהפכה.

את התצורה הייחודית הזאת חיזקה והמחישה הספרות עצמה. ההבניה הבלתי נלאית של ייצוג ספרותי של פריז, התיאורים הרבים מספור, בספרות ובשירה, של פריז במאה השמונה עשרה ובעיקר במאה התשע עשרה, הצליחו להמחיש, הלכה למעשה, את ה"ספרותיות" של העיר. לדברי רוז'ה קאיווה, יש "ייצוג אגדי של פריז, שהרומנים של בלזק ואלה של אז'ן סי ופונסון די טראיי תרמו במיוחד להפצתו".⁴⁴ למעשה, פריז הייתה כל כך לספרות עד שנכנסה לספרות עצמה, דרך האזכורים ברומנים או בשירה, בעת שהיא משנה צורה ונעשית ספק דמות ברומן, ספק אתר ספרותי במלוא מובן המילה (הבטן של פריז, הספלין של פריז, מסתרי פריז, נוטרדאם דה פריז, אבא גוריו, זוהר ושקיעה של יצאניות צמרת, אשליות אבודות, המשיסה...). פריז המתוארת ללא לאות, פריז כדימוי, פריז הנוצרת ספרותית שוב ושוב, הייתה לספרות בה"א הידיעה. התיאור הספרותי של פריז הלך וגדל ובעיקר הכריז על

⁴² George Glazer, *Secret et Violence*, Paris 1951, p. 157

⁴³ Walter Benjamin, *Paris, capitale du XIXe siècle. Le Livre des Passages*, trad. par J. Lacoste, Éditions du Cerf, Paris 1989, p. 108

⁴⁴ Roger Caillois, "Puissance du roman. Un exemple: Balzac", *Approches de L'Imaginaire*, Gallimard, Paris 1974, p. 234

האשראי שלה, חשף אותו ברבים, מפני שבמובן־מה נעשה אובייקטיבי וכמו "הוכיח" באורח ספציפי וחד־משמעי את ייחודיותה של העיר. "העיר בעלת מאה אלף הרומנים", במילותיו של בלזק עצמו, מגלמת באורח ספרותי את הספרות. בשל תצורתה הספרותית וזו הפוליטית, שאינן ניתנות להפרדה זו מזו ואשר מכוננות את עוצמתה הייחודית, ייצוגה המובהק הוא זה של פריז המהפכנית. התיאורים הספרותיים של ההתקוממויות העממיות (החינוך הסנטימנטלי, שנת 93', עלובי החיים, המורד וכו') כמו מעבים את כל הייצוגים שהאגדה של פריז נשענת עליהם. הכול מתרחש כאילו עלה בידה של עיר הספרות להמיר לספרות את האירועים המהווים נקודות מפנה ביקום הפוליטי, ובתוך כך היא מחזקת, באמצעות מטאמורפוזה זו, את האמונה הספרותית הפריזאית ואת ההון הספרותי הפריזאי.

ספרות זו, שנחנכה במאה השמונה עשרה, תיאורים רבים מספור אלה של פריז – כל אלה אוגדו בהדרגה ונעשו, כפי שאומר דניאל אוסטר, ל"דקלום" הפריזאי,⁴⁵ מוטיב־מנחה קבוע, מחייב מבחינת הצורה והמהות, שהפליג בשבחיה של פריז ומנה את מידותיה, בהציגו את העיר כמהדורה מוקטנת של היקום.⁴⁶ אפשר להבין את החזרה יוצאת הדופן של השיח ההיפרבולי על פריז כאגירה מתמשכת אך וראית של מורשת ספרותית ואינטלקטואלית ייחודית לעיר, בשל הייחודיות של "משאב" סימבולי זה, שמתקיים ומתעצם רק כאשר מחשיבים אותו לכוזה, כאשר מתרבים המאמינים בקיומו, וכאשר ה"דקלום" הזה, שמכורח החזרה נהיה לעובדה, נעשה, במובן־מה, למציאות.⁴⁷

לפיכך, כל הטקסטים הספרותיים, הן צרפתיים והן זרים, שניסו לתאר, להבין ולהגדיר את מהותה של פריז, חזרו, מילה במילה, על הפזמון הבלתי פוסק המפאר את הייחודיות ואת האוניברסליות של פריז, ועשו זאת ברצף היסטורי כמעט מושלם: תרגיל סגנוני זה התעצב לכל אורכה של המאה התשע עשרה ולפחות עד שנות השישים של המאה העשרים, כנושא־חובה עבור כל מי שביקש לעצמו מעמד של סופר.⁴⁸ הנה כך, ארמון טְקֶסְיָה, המתאר בפתח דבר לספר הנודע תמונת פריז (1852) את פריז כ"תמצית היקום", "האנושות שהייתה לעיר", "זירה קוסמופוליטית", "כאוס ענק", "עיר אנציקלופדית ואוניברסלית"...⁴⁹ אינו אלא חוזר על קלישאות נדרשות שנאמרו עליה. ההשוואה לערי הבירה הגדולות של ההיסטוריה האוניברסלית אף היא אינה אלא אחת המוסכמות הספרותיות השגורות ביותר (והשחוקות ביותר) שנועדו

45. Daniel Oster, "Paris-Guide. D'Edmond Texier à Charles Virmaître", *Écrive Paris*, Éditions Seesam-Fondation Singer-Polignac, Paris 1990, p. 116

46. בלזק תיאר אותה כ"פלא נורא", "ראש העולם", "המלכה הסוחפת של הערים", וראו קאיווה, "Puissance du roman", לעיל הערה 44, עמ' 237.

47. אראה בהמשך שהתהליך ההיסטורי של אגירת ההון הספרותי, הייחודי לצרפת ולפריז, מתחיל הרבה לפני המאה התשע עשרה. בפרק זה אינני מזכירה אלא את ההשלכות של היסטוריה ארוכה המתחילה במאה השש עשרה ואשר תוסבר בהמשך.

48. Daniel Oster et Jean-Marie Goulemot, *La Vie parisienne. Anthologie des mœurs du* ראו *xixe siècle*, Sand-Conti, Paris 1989, p. 19-21

49. מצוטט בתוך אוסטר, לעיל הערה 45, עמ' 108.

להאדיר את ערכה של פריז. ואלרי ישווה אותה לאתונה, ואלברטו סאביניו – לדלפי, טבור העולם.⁵⁰ ארנסט קורטיוס, המומחה הגרמני לשפות רומאניות, ביכר את רומא על פניה במאמרו "מסה על צרפת": "רומא העתיקה ופריז המודרנית הן שתי הדוגמאות היחידות לתופעה ייחודית: בראש ובראשונה, כבירות פוליטיות של מדינות גדולות, כל אחת מהן הטמיעה ומיזגה בתוכה את החיים הלאומיים ואת החיים האינטלקטואליים של ארצה; בנוסף על כך, בעודן מעצימות את יוקרתן, סופן שהיו למרכזים של תרבות בין-לאומית עבור העולם התרבותי כולו".⁵¹ רק משחזרה ונשנתה האמירה בדבר החורבן האפוקליפטי של פריז – אחד מפרקי החובה בכל הכרוניקות והאזכורים של פריז לאורך המאה התשע עשרה⁵² – רק אז ניתן היה לרומם את העיר, באמצעות הגורל הטרגי שיועד לה, למעלתן של כל הערים המיתיות הגדולות, נינה, בבל, תבאי: "מותן של כל הערים הגדולות היה מוות אלים", כותב מקסים דו קאמפ; "ההיסטוריה האוניברסלית היא סיפור חורבן של ערי הבירה הגדולות; דומה כי גופים מופרזים וחולי מיימת אלה חייבים להיעלם בפורענות המתרגשת עליהם".⁵³ הנה כי כן, תיאור סופה של פריז אינו אלא דרך להוסיף ולהעצימה, לנתקה מן ההיסטוריה, לרוממה לדרגת מיתוס אוניברסלי.⁵⁴ קאייווה, במחקרו על בלזק, מגדיר את פריז כמיתוס מודרני שנברא בידי הספרות.⁵⁵ לפיכך, חשיבותה של הכרוניולוגיה ההיסטורית מועטה כאן: המליצות השגורות בתיאורי פריז הן על-לאומיות ועל-היסטוריות. הן בגדר אמת מידה לדמותה של האמונה הספרותית בה ולהתפשטותה. הייצוגים הספרותיים של פריז אינם כלל ועיקר בגדר זכות-יתר השמורה לסופרים צרפתים בלבד. נהפוך הוא, האמונה בכל-יכולות הייחודית של פריז מתפשטת באמצעים ספרותיים ברחבי העולם כולו. תיאורי פריז, שנוסחו בידי זרים ויובאו לארצותיהם, נעשים למוליכים של האמונה בספרותיותה של פריז. הסופר היוגוסלבי דנילו קיש (1935–1989) מספר, בטקסט שנכתב ב-1959, שהאגדה הפריזאית שלאורה גדל בשנות נעוריו שאבה פחות מן הספרות או מן השירה הצרפתית, שאותן הכיר על בוריין, ויותר ממשוררים יוגוסלבים או הונגרים: "התחוויר לי לפתע, במלוא הבהירות, שלא בניתי את פריז של חלומתי בהשראת

50. סאביניו כותב, על דרך האירוניה המכבדת: "לא, האלים היוונים לא התנוונו [...] לכאן [לפריז] – מרכז מושלם ואתר משיכה של הבלקן כולו – לכאן התיקה דלפי הקדושה את מסתריה, את מעשי הפיתוי שלה כנגד חמת זעמם של אלי ההר, ואת 'אומפאלוס' הידוע שלה, שבזכותו הייתה ראויה, בצדק, לתואר 'טבור העולם'..."; וראו Alberto Savinio, *Souvenirs*, Fayard, Paris 1986, p. 200-201.
51. Ernst Curtius, *Essai sur la France*, Grasset, Paris 1932; réédité, La Tour d'Aigues, Éditions de l'Aube, 1990, p. 247.
52. אוסטר וגולמר, *La Vie parisienne*, לעיל הערה 48, עמ' 24.
53. Maxime Du Camp, *Paris, ses organs, ses fonctions et sa vie dans la second moitié du XIXe siècle*, מצוטט אצל אוסטר, *Paris-Guide*, לעיל הערה 45, עמ' 25.
54. בנושא זה ראו Giovanni Macchia, *Paris en ruines*, trad. par P. Bédarida, Flammarion, Paris 1988, בייחוד חלק ג, "Les ruines de Paris", עמ' 360–412: "בהיותה לכרך עתיק יומין כרומא, כאתונה, כממפיס או כבבל, דומה גם שפריז מעידה על גדולתה בהצגתה את חורבנה"; וראו שם, עמ' 363.
55. ראו קאייווה, "La ville fabuleuse", בתוך *Approches de L'Imaginaire*, לעיל הערה 44, עמ' 234.

הצרפתים, אלא – בדרך תמוהה ופרדוקסלית – אדם זר הוא שהזריק בי את רעל הנוסטלגיה [...] אני מהרהר בכל אותם ניצולים מספינת התקווה והחלום שהשליכו עוגן בחוף המבטחים הפריזאי: מאטוס, טין או'ביין, בורה סטנקוביץ, קרנו'נסקי [...] ואולם, אדי⁵⁶ היה היחיד שהצלח לבטא ולחרוז את כל הנוסטלגיות הללו, את כל חלומות המשוררים שהשתחוו לפני פריז כמו לפני אייקון". אין ספק שבטקסט זה, שכתב בעת מסעו הראשון לפריז, מיטיב קיש לבטא יותר מכול את החזון הזה, שכל-כולו ספרותי, כלומר את הוודאות שנכנס למרחב הספרות עצמו: "לא הגעתי לפריז כאיש זר אלא כצליין הפוקד את נופיו האינטימיים של חלומי-שלו, את מחוז כיסופיו [...] מראות הנוף ובתי המחסה של בלזק, הבטן של פריז הנוטורליסטי של זולא, הספלין הבודלריאני של פריז של פואמות קטנות בפרוזה, הישישות שלה ובני התערובת שלה, הגנבים והזונות בבושם המר של פרחי הרע, הסלונים והכרכרות של פרוסט, גשר מיראבו של אפולינר [...] מונמרט, פיגאל, כיכר הקונקורד, בולוואר סן מישל, שאנז אליזה, הסן [...] כל אלה לא היו אלא תמונות אימפרסיוניסטיות מזוככות ושטופות שמש ששמותיהן הציתו את דמיוני [...] עלובי החיים של הוגו, ההתקוממויות, הבריקדות, רחש ההיסטוריה, השירה, הספרות, הקולנוע, המוזיקה, כל אלה רגשו בלהט געש בתוך ראשי, זמן רב לפני שהצבתי רגל על אדמת פריז".⁵⁷

אוקטביו פאס, בספרו אורות מהודו, נזכר אף הוא כיצד גילה את פריז בשלהי שנות הארבעים ומראה שעבורו מדובר היה בסוג של המחשה של מה שעד אז לא היה אלא בגדר ספרות בלבד: "פעמים רבות היה מסע החקר שלי מסע של הכרה", הוא כותב. "במהלך סיורי ושיטוטי גיליתי מקומות, רבעים נעלמים, אך גם הכרתי אחרים, שמעולם לא ראיתי, שקראתי על אודותם ברומנים, בשירים. עבורי, פריז, יותר משהייתה המצאה, הייתה שחזור של זיכרון ושל דמיון".⁵⁸ הספרדי חואן ננט מעיד בדרכו-הוא על משיכה דומה: "דומני שיש ביכולתי לאשר כי פריז, בין 1945 ל-1960, עדיין מיקדה אליה את מרב תשומת הלב של היוצרים ושל הסטודנטים [במרדריד] [...] הדי התרבות שבין שתי המלחמות כבר לא הגיעו לאזנינו אלא במעומעם, אך פריז הייתה ונתרה פריז, והתרבות הצרפתית, חרף המפלה, עדיין תפסה את המקום המיוחס שיחדו לה, באורח מסורתי, הליברלים הספרדים [...] פריז שימרה משהו מאותו קסם רבגוני שהקרינה מאז 1900, לא רק כמקום היחיד שראוי ללמוד בו אלא גם כבית ספר שאין לו תחליף עבור איש העולם הגדול, הממאן להסתפק בנאיביות הספרדית המגושמת". כשהוא מסכם את שתי התכונות המאפיינות את פריז – פוליטיקה ואינטלקטואליות – הוא מוסיף: "מעבר לכל אלה, אחרי המלחמה הופיעו פיתויים חדשים; מצד אחד, קבלת הפנים החמה למתנגדי פרנקו והאפשרות לנהל מאבק אידיאולוגי נגד הדיקטטורה, ומצד אחר,

56. אנדרה אדי (Ady), משורר הונגרי (1877-1919), מראשי התנועה הספרותית הקשורה בכתב העת *Nyugat*, שהה שנים אחדות בפריז, שם התרועע עם המשוררים הסימבוליסטים הצרפתים. ככתב של עיתונים הונגריים אחדים בצרפת הוא דיווח מפריז בתקופת הבל-אפוק והיה אחד המחדשים הגדולים של הרעיונות ושל השירה בהונגריה. קיש, שתרגם את שיריו, העיד כי חיפש עבורם מו"ל במשך שנים רבות.

57. Danilo kiš, "Excursion à Paris", trad. par P. Delpech, NRF, n° 525, 1996, p. 88-115.

58. Octavio Paz, *Lueurs de l'Inde*, trad. par J.-C. Masson, Gallimard, Paris 1997, p. 8.

המודרניזציה הסוערת הלילית של האקזיסטנציאליזם, שבהיעדר מתחרים, ריתק אליו במשך זמן רב את האנטי־קונפורמיזם האוניברסיטאי כולו.⁵⁹

אסמבלאז' בלתי סביר זה מבסס את פריז לאורך זמן, בצרפת עצמה ובעולם כולו, כבירתה של רפובליקה ללא גבול וללא מגבלה, מולדת אוניברסלית משוחררת ולו משמץ של פטריוטיות, ממלכת ספרות המתכוננת אל מול חוקיהן הרגילים של המדינות, אתר על-לאומי שציוויי היחידים הם אלה של האמנות ושל הספרות: הרפובליקה האוניברסלית של הרוח. "כאן", כותב אנרי מישו על חנות הספרים של אדריאן מוֹנֵיֶה, שהייתה אחת הבימות הפריזאיות המכובדות להענקת הכרה ספרותית, "כאן המולדת של מי שלא מצאו מולדת, של הנשמות החופשיות".⁶⁰ פריז נעשית אפוא עיר הבירה של מי שמכריזים על עצמם כחסרי אומה וכמי שנמצאים מעל לחוקים הפוליטיים: האמנים. "באמנות אין זרים", אמר ברנאקווי לצארה בעת פגישה ב"קלוזרי דה לילה" ב־1922.⁶¹ הופעתה הכמעט שיטתית של תַּמַת האוניברסליות באזורי פריז היא אחת הראיות המשכנעות ביותר למעמדה של העיר כבירה ספרותית, מעמד המוכר בכל רחבי העולם. ולפי שהיא נהנית מאשראי (כמעט) אוניברסלי עבור אוניברסליות זו, מוענקת לה הסמכות האוניברסלית להעניק הכרה, סמכות המשפיעה הלכה למעשה על המציאות. לארבו שרטט בספרו פריז של צרפת את דיוקן הקוסמופוליט האידיאלי (שאת עצמאותו יכול היה לאשר מחדש כעת, אחרי ההסתגרות הלאומית במלחמת 1914-1918): מדובר, הוא כותב, "בפריזאי שאופקיו חורגים הרבה מעבר לגבולות עירו; המכיר את העולם ואת רבגוניותו, ולמצער את היבשת שלו, את האיים השכנים [...] שאינו רואה די בהיותו בן פריז [...]". וכל זה למען האדרת תהילתה של פריז, כדי שמאומה לא יהיה זר בפריז, כדי שפריז תקיים מגע קבוע עם כל הנעשה בעולם, ותהיה ערה למגע זה, ותהיה כך לעיר הבירה – המתעלה מעל לכל הפוליטיקות ה'מקומיות', רגשיות או כלכליות – של מעין אינטרנציונל אינטלקטואלי.⁶² הנה כי כן, לאמונה בספרותה ובליברליזם הפוליטי שלה מוסיפה פריז אמונה באינטרנציונליזם האמנותי שלה. האוניברסלי, המוצהר בלי הרף, ההופך את פריז, במעין סחרור מדבק של סיבות ותוצאות, לאתר האוניברסלי של החשיבה האוניברסלית, מייצר שני מינים של תוצאות: האחד מדומה ותורם לבניית המיתולוגיה הפריזאית ולייצובה, השני מעוגן במציאות – זרם של אמנים זרים, פליטים פוליטיים או אמנים הבאים לכדם "להכשיר את עצמם" בפריז – מבלי שאפשר יהיה לקבוע מה הסיבה ומה התוצאה. שתי התופעות חוברות זו לזו ומכפילות את עצמן, כל אחת מהן תורמת לכינונה של השנייה ומספקת לה את הערובה

Juan Benet, *L'Automne à Madrid vers 1950*, trad. par M. de Lope, Noël Blandin, Paris 1989, pp. 66-67 .59

Henri Michaux, "Lieux lointains", *Mercure de France*, n° 1109 (*Le Souvenir d'Adrienne Monnier*), 1er Janvier 1956, p. 52. .60

Alexandra Parigoris, "Brancusi: en art il n'y a pas d'étranger", A. Kaspi et A. Marès (éds.), *Le Paris des étrangers*, Imprimerie nationale, Paris 1989, p. 213 .61

V. Larbaud, "Paris de France", *Jaune bleu blanc*, Collection L'Imaginaire, n° 259, Gallimard, Paris 1927, p. 15 .62

הנדרשת לה. פריז אוניברסלית פעמיים: באמונתה באוניברסליות שלה, ובתוצאות האמיתיות של אמונה זו.

ואמנם, האמון בעוצמה ובייחודיות של פריז הניע זרם הגירה אדיר בהיקפו, וחזון זה של העיר כתמצית היקום (הנראה היום כפן הפומפוזי ביותר של השיח המכונן על פריז) מהווה גם הוא אישור לקוסמופוליטיות האמיתית של פריז. נוכחותן של קהילות רבות של זרים שהתיישבו בפריז בין 1830 ל-1945 – פולנים, איטלקים, צ'כים וסלובקים, תאילנדים, גרמנים, ארמנים, אפריקאים, לטינו-אמריקאים, יפנים, רוסים, אמריקאים... פליטים פוליטיים מכל רוחות השמים ואמנים מן העולם כולו שבאו להתחכך באוונגרד הצרפתי רב-העוצמה – ויצרו באורח מדויק מאין כמוהו את הסינתזה הבלתי מתקבלת על הדעת בין המקלט הפוליטי לבין הענקת ההכרה האמנותית,⁶³ הפכה את פריז בפועל לבבל חדשה, ל"קוסמופוליס", לצומת עולמי של היקום האמנותי.

החירות הנקשרת לבירה הספרותית מוצאת את ביטוייה במישור מסוים במה שמכונה "חיי הבוהמה": הסובלנות כלפי חייו של האמן מצוינת לעתים קרובות כאחד המאפיינים של "החיים הפריזאים". ארתור קסטלר, הנמלט מגרמניה הנאצית ומגיע לציריך ב-1935 דרך פריז, עורך השוואה בין שתי הערים, וכך הוא כותב באוטוביוגרפיה שלו: "התחווה לנו שלהיות עני בציריך קשה יותר מאשר בפריז. הגם שציריך היא העיר הגדולה ביותר בשווייץ, שוררת בה אווירה פרובינציאלית בעליל, ספוגה בעושר שופע ובטוהר מידות. ברובע מונפרנס יכולנו לחשוב על העוני כעל מהתלה, כעל אקסטרווגנטיות של 'בוהמינים', אבל בציריך לא היה מונפרנס, לא היה בה שום ביסטרו זול, וגם לא סוג זה של הומור. בעיר נקייה, קרתנית, מאורגנת זו, העוני היה פשוטו כמשמעו משפיל; וגם אם לא היינו מורעבים, היינו בכל זאת עניים מרודים".⁶⁴ הניגוד לחיים בציריך מבהיר את אחד ממוקדי המשכה הגדולים של פריז עבור האמנים מן העולם כולו: מפאת ריכוז יחיד במינו של הון ספציפי, ובשל היותה צומת יוצא דופן של חירות פוליטית, מינית ואסתטית, פריז מציעה אפשרות של מה שמכונה "חיי האמן", כלומר חיים של עוני אלגנטי מבחירה.

עד מהרה מגיעים לפריז גם כדי לתבוע לאומיות פוליטית ולהכריז עליה, ובתוך כך נוצרות בה ספרויות ואמנויות לאומיות. אחרי "ההגירה הגדולה" ב-1830 נעשית פריז לבירה הפוליטית של הפולנים, והחל מ-1915 – לבירה של אנשיה הגולים של התנועה הלאומית הצ'כית. עיתונות הנושאת אופי לאומי עולה ופורחת, מופיעים ביטאונים התובעים עצמאות לאומית, כדוגמת *El Americano* ב-1872, המעלה על נס לאומיות היספנו-אמריקאית, *La Estrella del Chile*, וביטאונה של הממשלה הרפובליקנית הקובנית היושבת בפריז, *La República cubana*, שנוסד ב-1896. הקהילה הצ'כית מייסדת ב-1914 את העיתון הלאומי *Na Zdar*, וב-1915 – את *L'Indépendance tchécoslovaque*, ביטאון צ'כי רשמי. באופן פרדוקסלי, "מאחר שפריז,

63. על קהילות הזרים שהתיישבו בפריז ראו גם אצל Christophe Charle, *Les Intellectuels en Europe au XIXe siècle. Essai d'histoire comparée*, Éditions du Seuil, Paris 1996, pp. 110-113

64. Arthur Koestler, *The Invisible Writing: an Autobiography*, Macmillan, New York 1954, p. 277

באמנות, הייתה ניגודה הגמור של הלאומיות, "טוען בשנות החמישים הרולד רוזנברג, מבקר האמנות האמריקאי, "האמנות של כל אומה התבססה בפריז". וכך הוא מסכם, קצת בדרכה של גרטרוד שטיין, את מה שהוא רואה כחוב האמריקאי לפריז: "בפריז מצאה שפתה של אמריקה את המידה המדויקת של שירה ושל רהיטות ההבעה. כאן נולדה הביקורת שהשכילה להבין את האמנות הפופולרית ואת המוזיקה הפופולרית של אמריקה, את הטכניקה הקולנועית של גריפית, את אדריכלות-הפנים של ניו אינגלנד, את תרשימי המכונות האמריקאיות המוקדמות, את ציורי החול של בני נאבאחו, את נופי החצר האחורית של שיקגו ושל האיסט סייד".⁶⁵ את הסוג הזה של ניכוס לאומי מחדש, ששאב את זכותו במידת-מה מן ה"נייטרליות" או ה"א-לאומיות" של פריז, מדגישים גם חוקרי ההיסטוריה של אמריקה הלטינית, שהראו כיצר "גילוי" האינטלקטואלים בני הארצות הללו את לאומיותם בפריז, ובאירופה בכלל. המשורר הברזילאי אוסולד דה אנדרדה "גילה בהתפעמות ממרומי אטליה בכיכר קלישי – טבור העולם – את ארצו שלו, "כותב פאולו פראדו ב-1924,⁶⁶ ואילו המשורר הפרואני ססאר ואייחו מכריז: "נסעתי לאירופה ולמדתי להכיר את פרו".⁶⁷

בפריז כותב אדם מיצקביץ' (1855-1798) את פן טדיאוש, הנחשב כיום לאפופיאה הלאומית של פולין. ז'קאי (1825-1904), אחד הסופרים ההונגרים הנקראים ביותר בארצם עד שנות השישים, כותב בזיכרונותיו: "היינו כולנו צרפתים, לא קראנו אלא את למרטין, מישלה, לואי בלאן, סי, ויקטור הוגו ופראנז'ה, ואם נשא חן בעינינו משורר אנגלי או גרמני, היו אלה רק שלי או היינה, שנדחו שניהם בידי בני עמם-שלהם והיו אנגלים או גרמנים בלשונם אך צרפתים בנשמתם".⁶⁸ המשורר האמריקאי ויליאם קרלוס ויליאמס מכנה את פריז "מֶפֶה של האמנות"; המשורר והסופר היפני קאפו נאגאי (1879-1959) משתטח על קברו של מופסן בהגיעו לפריז ב-1907. "המניפסט של הפוטוריזם" האיטלקי, החתום בידי מארינטי, התפרסם בלה פיגארו ב-20 בפברואר 1909, עוד לפני שתורגם לאיטלקית בכתב העת פּוֹאֶזִיָה שבמילנו. מנואל דה פאיה, ששהה בפריז בשנים 1907-1914, מצהיר במכתביו: בכל הנוגע למקצועי, מולדתי היא פריז.⁶⁹ פריז היא "בבל השחורה" עבור האינטלקטואלים האפריקאים הראשונים ובני האיים האנטיליים המגיעים לבירה הצרפתית בשנות העשרים.⁷⁰

65. Harold Rosenberg, *La Tradition du nouveau*, Édition de Minuit, trad. par A. Marchand, Paris 1962, pp. 209-210.
66. Mario Carelli, "Les Brésiliens à Paris de la naissance du romantisme aux avant-garde", *Le Paris des étrangers*, Publications de la Sorbonne, Paris 1994, p. 290.
67. Claude Cyerman et Claude Fell, *Histoire de la littérature hispano-américaine* מצוטט אצל *de 1940 à nos jours*, Nathan, Paris 1997, p. 11.
68. Anna Wessely, "The Status of Authors in xixe Century Hungary: The Influence of the French Model", Graziella Pagliano et Antonio Gomez-Moriana (éds.), *Écrire en France au xixe siècle*, Éditions du Préambule, Montréal 1989, p. 204.
69. Danièle Pistone, "Les musiciens מצוטט אצל; 12 בפברואר 1923; מצוטט אצל *Le Paris des étrangers*, étrangers à Paris au xxe siècle" לעיל הערה 66, עמ' 249.
70. ראו "Le Paris noir de l'entre-deux-guerres", Philippe Dewitte, בתוך *Le Paris des étrangers*, שם, עמ' 157-181.

ה"אמון" כה גדול עד כי במקומות מסוימים בעולם החלו סופרים לכתוב בצרפתית: הסופר הברזילאי ז'ואקים נאבוקו (1849-1910) כתב בצרפתית, ב־1910, מחזה בחרוזים אלכסנדרוניים העוסק בבעיות מצפון של בן אלזס אחרי מלחמת 1870 (הברירה); ונטורה גארסיה קלדרון, קסטרו אלֶנס (משורר ברזילאי שקרא לביטול העבדות), סוזאר מורו, אלפרדו גאנגוטנה (משורר מאקוודור, ידיד של מישו, שהתגורר שנים רבות בפריז). הסופר הברזילאי מאשאדו די אסיס תיאר את הצרפתים כ"עם הדמוקרטי ביותר בעולם" והכיר לברזיל את למרטין ואת אלכסנדר דיומא.

ההיקסמות מפריז באמריקה הלטינית מגיעה לשיאה בשלהי המאה התשע עשרה: "משחר ילדותי חלמתי רבות על פריז, כותב דריו, "עד כי בתפילותי ביקשתי מאלוהים שלא יניח לי למות מבלי שיכיר לי את פריז. פריז הייתה עבורי כאותו גן־עדן שאפשר לנשום בו את תמצית האושר עלי אדמות".⁷¹ אותה נוסטלגיה, שהיא פרי אמון בין־לאומי יוצא דופן זה שפריז זוכה לו, מביע המשורר היפני סאקוטארו האגיווארה (1886-1942) כאשר הוא כותב:

הו! הייתי רוצה לנסוע לצרפת
אך צרפת כה רחוקה היא
מקטורן חדש לפחות אלבש
נצא, לחופש אשים פעמי.
כאשר תעבור בהרים הרכבת
אשען על אדן חלון התכלת
כדד אהגה בדברים של אושר
שחר של בוקר בחודש מאי
בעקבות גחמות הלב, לבלובי עשבים שהנצו.⁷²

מתוך הערצה למשורר מיסטרל בוחרת הסופרת לוסילה גודוי להיקרא גבריאלה מיסטרל. ב־1945 היא הסופרת הלטינו־אמריקאית הראשונה הזוכה בפרס נובל, עבור יצירה המבוססת על מודלים אירופיים בתכלית, שבה אף התפייטה על "הכפרים שעל גדות הרון, המותשים ממים ומציקדות". ב־1871 כתב ויטמן המנון לצרפת, שנחלה תבוסה ב־1870; ההמנון פורסם בעלי עשב ככותרת "הו, כוכב צרפת", ובו מונה ויטמן את כל ייצוגיה המיתיים של פריז, סמל החירות:

71. Rubén Darío, *Œuvres complètes*, A. Aguado, Madrid 1950-1955, t. 1, p. 102
72. מצוטט אצל Haruhisa Kato, "L'image culturelle de la France au Japon", *Dialogues et Cultures, revue de la Fédération internationale des professeurs de français*, n° 36, 1992, p. 39

סמל המאבק והתעוזה, סמל התשוקה הנשגבת לחירות, סמל השאיפות לאידיאל רחוק, סמל לחלומות נלהבים של אחווה סמל הפחד מפני העריץ והכומר [...] ארץ תמוהה, תאוותנית, לעגנית, קלת דעת.⁷³

אוסף זה של מבעי הערצה לפריז אינו נובע מהתבודדות הנוטה לצורה זו או אחרת של אתנוצנטריות, או, גרוע מזה, ללאומיות, אלא הוא מסקנה, על פי רוב מפתיעה, שנאלצתי להסיק בעל כורחי בניסיוני לערוך דין וחשבון על השלכותיה של היוקרה הפריזאית. זאת ועוד, אין ספק שמעמדה הדומיננטי של פריז הביא תכופות לידי עיוורון יחיד במינו, בעיקר כלפי טקסטים שמוצאם באזורים המרוחקים ביותר ממרכזים. הבורות, או, ליתר דיוק, הסירוב להתבוננות היסטורית בספרות, הרצון לפרש את הטקסטים אך ורק באמצעות קטגוריות "טהורות", כלומר "מטהורות" מכל אזכור היסטורי או לאומי – כל אלה מביאים תכופות לידי תוצאות הרות אסון בכל הנוגע להבנה ולהפצה של טקסטים שזכו להכרה בפריז. מה שראוי בהחלט להיקרא "המגמה הפורמליסטית" של אותם פריזאים שבכוחם להעניק הכרה הוא תוצר של אי-הבנות משוועות, שלפעמים הטביעו חותם על שיח הביקורת, כפי שמעידים המקרים של בקט ושל קפקא.

לעומת זאת, יש בצרפת שימוש קבוע, פוליטי, לאומי, בהון הספרותי. צרפת והצרפתים, בעיקר במפעליהם הקולוניאליים אך גם ביחסים הבין-לאומיים שלהם, כפו בהתנהלותם, בלי הרף, "אימפריאליזם של האוניברסליזם"⁷⁴ ("צרפת, אם האמנויות..."). שימוש לאומי זה בהון אֶ-לאומי אף שירת את הצורות השגרתיות ביותר של לאומיות, המופיעות, לדוגמה, אצל סופרים המשתייכים באורח המובהק ביותר למסורת הלאומית.

ספרות, אומה ופוליטיקה

המקרה היחיד במינו של פריז, בירה ספרותית אֶ-לאומית ואוניברסלית של היקום הספרותי, אינו אמור להשכיח שההון הספרותי הוא במהותו לאומי. המורשת הספרותית קשורה לרשויות הלאומיות דרך הזיקה המובנית לשפה – שהיא תמיד לאומית, מפני שהיא בהכרח "מולאמת", כלומר מנוכסת בידי הרשויות הלאומיות כסמל זהות.⁷⁵ לפי שהשפה היא בה בעת גם עניין של המדינה (שפה לאומית, לפיכך מושא פוליטי) וגם "חומר גלם" ספרותי, הרי שריכוז המשאבים

73. Walt Whitman, *Leaves of Grass – Feuilles d'herbe*, Aubier, Paris 1972, p. 417. בשם התואר "קלת דעת" (frivole) ניתן למצוא את מלוא דרישה שמעושת שבייצוגה של פריז, בירת החירות (liberté), ובה בעת – בירת ההוללות (libertinage).

74. P. Bourdieu, "Deux impérialismes de l'universel", C. Fauré et T. Bishop (éds.), ראו *L'Amérique des Français*, François Bourin, Paris 1992, pp. 149-155.

75. לשם הנוחות נשתמש כאן במילים "לאום" ו"לאומי", גם אם נסתכן באנכרוניזם (מבוקר).

הספרותיים מיוצר בהכרח, לפחות ברמה הבסיסית, בתוך גדרות הלאום: שפה וספרות, שתיהן גם יחד שימשו כתשתיות של "ההיגיון הפוליטי", כאשר כל אחת מהן תורמת להאצלת רעותה.

היסודות הלאומיים של הספרות

כדי להבין את הזיקה המתהדקת מלכתחילה בין המדינה לבין הספרות יש להדגיש את העובדה כי דרך השפה הן תורמות הדדית, באמצעות האופן שבו הן מחזקות זו את זו, לביסוסה של זיקה זו. חוקרי ההיסטוריה אכן זיהו זיקה ישירה בין הופעת המדינות הראשונות באירופה לבין יצירת "שפות משותפות" (שהיו אחר כך "שפות לאומיות").⁷⁶ בנדיקט אנדרסון רואה בהתפשטות השפות המקומיות, שסייעה למדינות האירופיות שצצו בשלהי המאה החמש עשרה ובראשית המאה השש עשרה, הן מבחינה אדמיניסטרטיבית והן מבחינה דיפלומטית ואינטלקטואלית, את התופעה המרכזית המסבירה את הופעתן של מדינות אלה.⁷⁷ קיימת זיקה אורגנית, או תלות הדדית, בין הופעת מדינות הלאום לבין התפשטות השפות המקומיות (הנעשות כך ל"שפות המשותפות") ובינן לבין כינון, בהתאמה, של הספרויות החדשות הנכתבות בשפות מקומיות אלה. מצבור המשאבים הספרותיים מושרש אפוא בהכרח בהיסטוריה הפוליטית של המדינות. ליתר דיוק, סביר להניח ששתי התופעות, היווצרות המדינה והופעת הספרויות בשפות חדשות, מקורן באותו עיקרון של "בידול". תוך כדי היבדלותן זו מזו, כלומר בעודן מאששות את ההבדלים ביניהן באמצעות יריבויות ומאבקים רצופים, מופיעות אט-אט המדינות האירופיות ומציגות אגב כך, החל מן המאה השש עשרה, מתווה ראשון של שדה פוליטי בין-לאומי. ביקום פוליטי זה ההולך ונוצר, שאפשר לתארו כמערכת של הבדלים – במובן שבו הבלשנים מדברים על הלשון כמערכת פונטית של הבדלים – ממלאת השפה תפקיד מרכזי, כמובן, כ"סמן" של הבדל. היא נעשית – גם היא – זירה למאבקים שיתפסו את מקומם בהצטלבות של המרחב הפוליטי הנוולד זה עתה עם המרחב הספרותי ההולך ונוצר.⁷⁸ זו הסיבה לכך שהתהליך הפרודוקטיו של הולדת הספרות מושרש בהיסטוריה הפוליטית של המדינות.

ההגנה הייחודית (ייחודית מבחינה ספרותית) על השפות המקומיות מצד גיבורי העולם של יודעי קרוא וכתוב בתקופת הרנסנס,⁷⁹ המתגבשת במהרה לכדי יריבות בין השפות ה"חדשות"

76. ראו בייחוד Daniel Baggioni, *Langues et Nations en Europe*, Payot, Paris 1997, pp. 74-77. היצר את ההבחנה בין "שפת דיבור" ("langue commune") לשפת "לאום" ("langue nationale"), כדי להימנע מכל בלבול ואנכרוניזם.

77. בנדיקט אנדרסון, קהיליות מדומיינות: הרהורים על מקורות הלאומיות ועל התפשטותה, מאנגלית: דן דאור, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 1999 (1983).

78. בדרך זו הצליח ז'אק רוול להראות כיצד חברו השפות בהדרגה, ובאישיות רבה, למרחבים (דרך המפות), מתוחמים ב"גבולות לשוניים"; ראו Daniel Nordman et Jacques Revel, "La formation de l'espace français", André Burguière et Jacques Revel (éds.), *L'espace français, Histoire de la France*, sous la direction de J. Revel, Éditions du Seuil, Paris 1989, pp. 155-162.

79. המשורר האיטלקי פֶּמְבּוֹ, די בלה ורונסאר בצרפת, תומס מור באנגליה, סבסטיאן פֶּרְנֵט בגרמניה – כל אלה יטלו חלק, בעת ובעונה אחת, הן בתנועה ההומניסטית שקראה לחזרה לספרות העתיקה

הללו (חדשות בשוק המלומדים), תתרחש במקביל, ומתוך זיקה הדדית הדוקה, ברמה הספרותית (*Deffense et illustration de la langue françoise* |הגנה והדגמה של הלשון הצרפתית)⁸⁰ וברמה הפוליטית. במובן זה אפשר לומר שהיריבויות המתגלעות בעולם האינטלקטואלי האירופי ברנסנס מתבססות ורוכשות לעצמן לגיטימיות תוך כדי מאבקים פוליטיים. כך גם במאה התשע עשרה: עם התפשטותו של המושג "אומה" ישמשו הרשויות הלאומיות, במובן-מה, כבסיס מכונן למרחב הספרותי. בשל תלותו המובנית, המרחב הספרותי העולמי הולך ונבנה אפוא גם הוא באמצעות היריבויות בין האומות, הספרותיות והפוליטיות כאחת.

כבר בשלבים המוקדמים של איחוד המרחב הספרותי, אושיות הספרות הלאומית, שאינן מגבילות עצמן לסגירות ולנוקשות ה"טבעיות" של "גאונות" האומה, מתירות לטוענים חדשים לכתר להשתתף בתחרות הספרותית הבינ-לאומית. כדי להיטיב ולהיאבק אלה באלה טרחו האומות המובילות לקדם הגדרות וערכים סגוליים ספרותיים, שאף הם, בחלקם הגדול, מאפיינים שנוצרו באמצעות ניגוד או בידול מובנה. פעמים רבות, כמו במקרה של גרמניה ואנגליה לעומת צרפת, אין להבין את המאפיינים הדומיננטיים של הספרות אלא באמצעות הנגדה מפורשת למאפיינים המוכרים של התרבות הלאומית השלטת. הספרות אינן אפוא בבחינת האצלה של זהות לאומית; הן נבנות מתוך יריבות (המוכחשת תמיד) ומאבקים ספרותיים, שהם לעולם בין-לאומיים.

הטענה כי ההון הספרותי הוא לאומי, או מקיים יחסי תלות עם המדינה ואז עם האומה, מאפשרת אפוא ליצור זיקה בין רעיון הכלכלה הייחודית ליקום הספרותי לבין כלכלת הגיאופוליטיקה הספרותית. למעשה, שום ישות "לאומית" אינה מתקיימת לעצמה ובפני עצמה. במובן מסוים, אין דבר בין-לאומי יותר מן המדינה הלאומית: היא אינה נבנית אלא ביחס למדינות אחרות, ותכופות לעומתן. במילים אחרות, אי אפשר לתאר שום מדינה – לא את המדינה ששארל טילי מכנה "מפוצלת", כלומר מדינה בהתהוות, ולא, החל מ-1750, את המדינה "המאוחדת"⁸¹ (או מדינת לאום), כלומר המדינה במובן המודרני – כישות אוטונומית, נפרדת, המוצאת בתוכה-היא את עקרון קיומה ואת לכידותה. נהפוך הוא, כל מדינה מכוננת עצמה דרך יחסיה עם מדינות אחרות, כלומר מתוך יריבות עמן ובאמצעות תחרות מובנית עמן. המדינה היא מציאות יחסית, האומה היא בין-לאומית.

לימים, ההבניה (או ההבניה מחדש) של זהויות לאומיות, וההגדרה הפוליטית של האומה – בעיקר במהלך המאה התשע עשרה – לא יהיו אפוא תוצר של היסטוריה אוטונומית טהורה המתפתחת בתחומיהם של אירועים היסטוריים ייחודיים שאין להם כל מכנה משותף. המיתולוגיות הלאומיות הן המבקשות לכוון מחדש (לאחר מעשה, עבור האומות עתיקות

והן בתנועה שקראה להגנה על "לשון ההמון" ("vulgaire illustre") של כל אחד מהם.
 80. [מניפסט ספרותי שפורסם ב-1549 בידי ז'ואקים די בלה, המציג את שבעת המשוררים הצרפתים המרכזיים, שבעת כוכבי הפליאדה (La Pléiade) של השפה הצרפתית (המתרגמת)].
 81. Charles Tilly, *Les Révolutions européennes, 1492-1992*, trad. par P. Chemla, Éditions du Seuil, Paris 1993, ובייחוד "Des États segmentés aus États consolidés", עמ' 60-71.

היומין ביותר), מתוך סגוליות אוטרקית, תופעות המתכתבות למעשה רק עם יחסים בין קבוצות לאומיות. כך יכול מיכאל ג'סמן להראות כי האנטגוניזם בין צרפת לגרמניה, "דיאלוג בין אויבים" לשמו, הוא שהכשיר את כינונם של שני מיני לאומיות. לדעתו, האומה תיבנה מתוך זיקה לאויב שנתפס כ"טבעי" ובניגוד לו.⁸² באותו אופן מראה לינדה קולי בספרה *Britons. Forging the Nation, 1707-1837* שהאומה האנגלית התכוננה כל-כולה אל מול צרפת.⁸³ אך מתווה זה של תצורה כפולה אינו בוחן את הופעת הלאומיות אלא כיחס דואלי ולוחמני. אבל מבנה המאבקים הלאומיים בעולם מאפשר לשרטט מרחב מורכב הרבה יותר של יריבויות ושל התמודדויות, מכלול של מאבקים העשויים לפרוץ למען ובאמצעות מהלכים ומיני הון שונים: המאבק עשוי להיות ספרותי, פוליטי, כלכלי... המרחב הפוליטי העולמי בכללותו הוא תוצר של יריבויות ושל מאבקים פוליטיים, שבהם הדואליות של העימות בין שני אויבים היסטוריים – למשל בין הסרבים לקרואטים, כפי שמתאר קיש בספרו השיעור באנטומיה⁸⁴ – אינה אלא הצורה הארכאית ביותר והפשוטה ביותר.⁸⁵

דה-פוליטיזציה

ואולם, אט-אט הספרות נחלצת מאחיזתן המקורית של הרשויות הפוליטיות והלאומיות, שהיא עצמה תרמה לכינון ולחוקיותן. ריכוז המשאבים הספרותיים הספציפיים, שהוא בה בעת המצאה ואגירה של מכלול של טכניקות, של צורות ספרותיות, של אפשרויות אסתטיות, של פתרונות נרטיביים או צורניים (מה שהפורמליסטים הרוסים מכנים "ההליכים"), ובקצרה, היסטוריה ייחודית זו (הנבדלת, יותר או פחות, מן ההיסטוריה הלאומית וגם חודגת ממנה) מאפשרת למרחב הספרותי להשתחרר בהדרגה, להשיג את עצמאותו ולנסח לעצמו חוקים להתנהלותו בחיק האומות המוגדרות בדרך פוליטית. כאשר מצליחה הספרות להשתחרר מתלותה הפוליטית, אין היא נסמכת עוד אלא על עצמה.

82. Michael Jeismann, *Das Vaterland der Feinde. Studien zum nationalen Feindbegriff und Selbstverständnis in Deutschland und Frankreich, 1792-1918* (La Patrie des ennemis), Klett-Cotta, Stuttgart 1992

83. Linda Colley, *Britons. Forging the Nation, 1707-1837*, Yale University Press, New Haven 1992

84. Danilo Kiš, *La Leçon d'anatomie*, trad. par P. Delpech, Fayard, Paris 1993

85. במובן זה, מישל אספניה הצליח להראות שכדי להבין את יחסי התרבות בין צרפת לגרמניה, וכדי להימנע מתזות פשטניות המנוגדות זו לזו, יש להעדיף השוואה רב-צדדית ולהראות שיחסים דואליים אלה מתנהלים על פי רוב באמצעות מדינה מתווכת, מעין צד שלישי או "צד נייטרלי". כך, ביחסים שבין צרפת לרוסיה, גרמניה יכולה למלא את תפקיד "השדה התרבותי המתווך השלישי"; וראו בייחוד Michel Espagne, "Le miroir allemande", *Revue germanique internationale*, 4, 1995; "Le train de Saint-Petersbourg. Les relations culturelles franco-germano-russes après 1870", K. Dmitrieva et M. Espagne (éds.), *Philologiques IV. Transferts culturels triangulaires France-Allemagne-Russie*, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, Paris 1996, pp. 311-335

או אז יכולים הסופרים – למצער חלקם – במשותף או בנפרד, לסרב לקבל את מרותה של ההגדרה הלאומית והפוליטית של הספרות. הפרדיגמה להתנתקות זו היא בלי ספק המסה "אני מאשים" של זולא. בתוך כך, גם הזירות וההתחרויות הבין-לאומיות מתנתקות מאותן ריביות לאומיות ופוליטיות לשמן ונעשות אוטונומיות. כיבוש חירותו של המרחב הספרותי העולמי כולו מתגשם אפוא דרך השגת אוטונומיה של כל שדה ספרותי לאומי בנפרד: המאבקים וזירותיהם משתחררים מן התכתיבים הפוליטיים ואינם מציינים עוד אלא לחוק האחד הייחודי לספרות.

דוגמה הנראית כמנוגדת ביותר להיפתוזה המוצעת לעיל היא הרנסנס הספרותי הגרמני בשלהי המאה השמונה עשרה, המסייע למה שמוטל על כף המאזניים הלאומיים: הוא הצורה הספרותית של מוסד לאומי שהוא פוליטי וספרותי גם יחד. היווצרות הרעיון בדבר ספרות לאומית בגרמניה מוסברת תחילה באיבה הפוליטית כלפי צרפת, שתרכוה משלה בכיפה באירופה. ישעיהו ברלין, בעיקר, הראה כי שורשיהן של הצורות הייחודיות ללאומיות הגרמנית נעוצים בתחושת ההשפלה הגרמנית: "הצרפתים שלטו פוליטית, תרבותית וצבאית בעולם המערבי. הגרמנים, מושפלים ומנוצחים [...], הגיבו בזקיפות קומה אלימה וכדחיית נחיתותם המדומה. הם השוו את עומק חיי הרוח שלהם, את עומק צניעותם, את חיפושם חסר הפניות אחר ערכים אמיתיים – פשטות, אצילות, שגב – לחיי השעה של הצרפתים העשירים, החומריים, השופעים, מלאי הברק, חסרי הלב והריקים מבחינה מוסרית. הלך רוח זה הגיע לכלל תסיסה במהלך ההתנגדות הלאומית לנפוליאון, והיה למעשה הדוגמה הראשונה לתגובה של חברה נחשלת ומנוצלת, ועל כל פנים נשלטת, הפגועה בשל נחיתותה לכאורה והיא פונה לעבר ניצחונות ממשיים או דמיוניים בעברה ומתבסמת מתרבותה הלאומית".⁸⁶ התפתחותה המופלאה של התרבות הספרותית הגרמנית החל מן המחצית השנייה של המאה השמונה עשרה נקשרת אפוא ישירות, בראש ובראשונה, לזירות פוליטיות: העמידה על גדולתו התרבותית של העם הגרמני הייתה גם דרך לאשר את אחדותו, מעל ומעבר להתפלגותו הפוליטית. ואולם, האמצעים שננקטו, מה שעמד במרכז העימותים, אופן התנהלותם כשלעצמו, שיעור קומתם של המשוררים ושל האינטלקטואלים הגרמנים הגדולים ביותר, יצירתם הפואטית והפילוסופית, המהפכנית לעומת אירופה בכלל ולעומת הספרות הצרפתית בפרט – כל אלה העניקו לה בהדרגה עצמאות יוצאת דופן ועוצמה של ממש. הרומנטיזם הוא לאומי ולא-לאומי גם יחד. או, בעצם, בהתחלה הוא לאומי, כדי שיוכל להתנתק ביתר הצלחה מכל ציווי לאומי. העימות המובנה עם צרפת מוליד סגנונות מרומזים ואינטלקטואליים בתכלית, שאין להבינם אלא לאור ההיסטוריה של שני המרחבים הספרותיים.

על פי היגיון דומה, ומעבר להבדלים בזמן ובמקום, רכשו לעצמם הסופרים הלטינו-אמריקאים הוויה ומוניטין בין-לאומיים שהקנו למרחבים הספרותיים הלאומיים שלהם (ולמרחב הלטינו-אמריקאי כולו) הכרה וחשיבות ביקום הספרותי, בשיעור שהקבוצות הפוליטיות שלהם

Isaiah Berlin, "Le retour de bâton. Sur la montée du nationalisme", *Théories du nationalisme*, .86 trad. par G. Delannoï, sous la direction de Gil Delannoï et Pierre-André Taguieff, Kimé, Paris 1991, p. 307

לא זכו לו במרחב הפוליטי הבין-לאומי. המעשה הספרותי זוכה לאוטונומיה יחסית מרגע שהמורשת הספרותית המצטברת (היצירות, ההכרה האוניברסלית, הענקת מעמד בין-לאומי לסופרים המסומנים כ"גדולים"... מתירה ליוצרים לחמוק מהלפיתה הפוליטית-לאומית. לפיכך, כפי שמזכיר לארכו, המפה הספרותית האינטלקטואלית אינה חופפת את המפה הפוליטית, ההיסטוריה (בדומה לגיאוגרפיה) הספרותית אינה יכולה להצטמצם לכדי היסטוריה פוליטית. ועם זאת, בעיקר באזורים הדלים במשאבים ספרותיים, היא עדיין תלויה בה למדי. כך אפוא מתכונן המרחב הספרותי העולמי ומתאחד בתנועה כפולה, כפי שנראה, לאורך שני קטבים מנוגדים ביקום זה: מחד גיסא בתנועת התרחבות הדרגתית בעקבות הגעתם של חבלי עולם שונים לכלל עצמאות לאומית, ומאידך גיסא בתנועה של השגת אוטונומיה, כלומר של אמנציפציה ספרותית אל מול התכתיבים הפוליטיים (והלאומיים).

התלות הראשונית של הספרות, בכל הנוגע לאומה, היא תלות בעקרון אִי-השוויון המעצב את היקום הספרותי. מעצם העובדה שההיסטוריות הלאומיות (הפוליטיות, הכלכליות, הצבאיות, הדיפלומטיות, הגיאוגרפיות...) לא רק שונות זו מזו אלא אף אינן שוות זו לזו (ולכן מתחרות), המשאבים הספרותיים, הטבועים תמיד בחותם האומה, הם עצמם אינם שווים אלה לאלה ואינם מתחלקים שווה בשווה בין היקומים הלאומיים. השלכותיו של מבנה זה מכבידות על כל הספרויות הלאומיות ועל כל הסופרים: הפרקטיקות והמסורות, הסגנונות וסוגי האסטיקה הנפוצים באומה ספרותית נתונה אינם יכולים לקבל את משמעותם האמיתית אלא ביחס למעמדו המדויק של המרחב הספרותי הלאומי במבנה העולמי. ההיררכיה ביקום הספרותי היא המעצבת אפוא את דמותה של הספרות עצמה. מבנה תמוה זה, המאגר יחידו סופרים שלעתים תכופות למדי אינם חולקים ביניהם אלא יריבות מובנית – היא עצמה תמיד מוכחשת – אינו נבנה בהדרגה אלא דרך עימותים מסוימים, קריאות תיגר על אכיפות פורמליות וביקורתיות. היקום הספרותי מתאחד אפוא באמצעות כניסתם של שחקנים חדשים שהמשתתף להם הוא המאבק להשגת הדבר שעליו הם נאבקים. במאבקים הללו, ההון הספרותי הוא האמצעי והמטרה גם יחד: כל "שחקן" חדש, המגייס לתחרות את מורשתו הלאומית (האמצעי היחיד הלגיטימי והמותר במגרש זה), תורם ל"כינון" המרחב הבין-לאומי, לאיחודו, כלומר להתפשטות מרחב היריבויות הספרותיות. כדי להשתתף במשחק, כלומר בתחרות, יש להאמין בערכו של מה שרוצים להשיג, להכירו ולהכיר בו. האמונה היא אפוא המאפשרת למרחב הספרותי להיבנות ולפעול, חרף ההיררכיות הסמויות שעליהן הוא נשען ובזכותן.

מכאן שמשמעותו של הבנאום שבכוונתנו לתאר כאן מנוגדת במידת-מה לזו המקובלת של המונח המנטרל "מונדיאליזציה", שבאמצעותו מניחים כי ניתן לתפוס את המכלול כהרחבה של מודל אחד ויחיד המיושם בכל מקום: ביקום הספרותי, התחרות היא המגדירה את המשחק ויוצרת את אחדותו, תוך כדי סימון גבולות המרחב עצמו. לא כולם עושים את אותו הדבר, אך כולם נאבקים כדי להשתתף באותו מירוץ (תחרות), וכולם מנסים, בכלים לא שווים, להשיג את אותה מטרה: הלגיטימיות הספרותית.

ואכן, גתה הגה את המונח Weltliteratur בדיוק ברגע כניסתה של גרמניה למרחב הספרותי הבין-לאומי. בהיותו שייך לאומה שעם הצטרפותה למשחק קראה תיגר על ההגמוניה האינטלקטואלית והספרותית הצרפתית, היה לו עניין ממשי להבין את מציאות המרחב שאליו נכנס, והוא עשה זאת באותה צלילות מפוכחת המשותפת לכל מי שזה מקרוב באו. לא זו בלבד שהוא מבחין, כמי שנשלט ביקום זה, באופיה הבין-לאומי של הספרות, כלומר בהתפשטותה אל מחוץ לגבולות הלאומיים, הוא מבין לאלתר גם את טבעה התחרותי ואת האחדות הפרדוקסלית הנובעת ממנו.

שיטה חדשה של פרשנות

משאבים אלה – שהם מוחשיים ומופשטים, לאומיים ובין-לאומיים, קולקטיביים וסובייקטיביים, פוליטיים, לשוניים וספרותיים בעת ובעונה אחת – הם הירושה הייחודית הנופלת בחלקו של כל אחד מן הסופרים בעולם. מאז שהחל תהליך איחודו של היקום הספרותי העולמי מצטרף כל סופר למשחק כשהוא מצויד (או משולל) בכל "עברו" הספרותי. הוא מגשים וממחיש את כל ההיסטוריה הספרותית שלו (בעיקר הלאומית, כלומר הלשונית) ונושא עמו את "הזמן הספרותי" הזה אף מבלי להיות ער לכך בבירור, אך ורק בשל השתייכותו לאזור לשוני ולקבוצה לאומית. הוא אפוא תמיד הירוש של כל ההיסטוריה הספרותית הלאומית והבין-לאומית ה"מעצבת" אותו. החשיבות הראשונית של ירושה זו, הפועלת כמעין "יד מכוונת", מבהירה כיצד אפילו היצירות הבין-לאומיות ביותר, כמו יצירותיו של הסופר הספרדי בנט או אלה של הסופר היוגוסלבי קיש, נסמכות קודם כול, ולו כתגובה, על המרחב הלאומי שממנו באו. ומן הראוי לומר את אותו הדבר עצמו על סמואל בקט, שאף על פי שהיה, ללא ספק, אחד היוצרים הרחוקים ביותר, לכאורה, מכל היסטוריוציזם, אין להבין את המסלול שלו עצמו, שהובילו מדבלין לפריז, אלא מבעד להיסטוריה של היקום הספרותי הלאומי שלו: המרחב האירי.

הכוונה כאן אינה להעלות את ה"השפעה" של התרבות הלאומית על התפתחותה של יצירה ספרותית, וגם לא לשחזר את ההיסטוריה הספרותית הלאומית. נהפוך הוא: רק על פי דרכם-שלהם להמציא את חירותם, דהיינו להמשיך, או לשנות, או לסרב, או להעצים, או להכחיש, או לשכוח, או לכגוד בירושתם הספרותית (והלשונית) הלאומית, אפשר להבין את כברת הדרך שעברו הסופרים ואת מפעלם הספרותי עצמו, את הכיוון, את המסלול שצעדו בו כדי להיות מה שהם. המורשת הספרותית והלשונית הלאומית היא בבחינת הגדרה ראשונה של הסופר, אפריורית וכמעט בלתי נמנעת, הגדרה שהוא עתיד לשנות (לפי הצורך, בין שירדה אותה ובין שיעמיד עצמו נגדה, כמו בקט) באמצעות יצירתו ודרך מסלולו. במילים אחרות, מעמדו של כל סופר במרחב העולמי נקבע תחילה, בהכרח, על פי המקום שתופס במרחב זה המרחב הספרותי הלאומי שממנו בא. עם זאת, מעמדו מותנה גם בדרך שבה הוא יורש את הירושה הלאומית הבלתי נמנעת, וכן בבחירות האסתטיות, הלשוניות והצורניות שאימץ, המגדירות את מעמדו במרחב זה. הוא יכול להתנגד למורשת ולנסות לבטלה, כדי להשתלב ביקום אחר,

עשיר יותר במשאבים ספרותיים, כפי שעשו בקט ומישו; הוא יכול לרשת, ולהיאבק לשינוי מורשתו ולשחרורה מכבליה, בדרכו של ג'ויס, שסירב לקבל את הפרקטיקות ואת הנורמות האסתטיות הלאומיות האיריות וביקש לכונן ספרות אירית משוחררת מתפקידים לאומיים; הוא יכול לקבל את השוני ואת החשיבות של ספרותו הלאומית, בדומה לקפקא, אך גם בדומה לו"ב ייטס או לכאתב יאסין... לפיכך, כל אימת שנבקש לאפיין סופר, יהא עלינו לסווגו פעמיים: בהתאם למעמדו של המרחב הספרותי הלאומי שאליו הוא משתייך ביקום הספרותי העולמי, ובהתאם למעמדו הוא באותו מרחב.

קביעה זו בדבר מעמדו של הסופר אין בה ולו דבר מהשמה בנאלית בהקשר לאומי: מחד גיסא, המקור הלאומי (והלשוני) קשור במבנה ההיררכי של היקום הספרותי העולמי בכללותו; מאידך גיסא, סופרים אינם יורשים את עברם הספרותי באותה דרך עצמה. ואמנם, בשם הייחודיות והמקוריות, הביקורת הספרותית מעניקה תמיד זכות יתרה למאפיין המסוה את הזיקה המבנית הזאת. כך, לדוגמה, כאשר הביקורת הפמיניסטית, בעיקר האמריקאית, בוחנת את המקרה של גרטורד שטיין, היא מתמקדת באחד ממאפייניה הייחודיים של הסופרת – עובדת היותה אישה ולסבית – ומתכחשת, במעין מוכנות מאליה שלעולם אין מטילים בה ספק,⁸⁷ לעובדת היותה אמריקאית. ואולם, בשנות העשרים ארצות הברית היא ארץ נשלטת למדי מבחינה ספרותית, הנעזרת בפריז כדי לנסות לצבור את המשאבים החסרים לה. ניתוח המבנה הספרותי העולמי מבחינת הזמן והמקום שתופסות פריז וארצות הברית, בהתאמה, ביקום זה, אולי יציע בכל זאת כלים יחידים במינם להבנת התעסקותה הבלתי פוסקת של שטיין בפיתוח ספרות לאומית אמריקאית מודרנית – דרך יצירה של אוונגרד – והתעניינותה בהיסטוריה האמריקאית ובייצוג הספרותי של אמריקאים, הניכרת יותר מכול במפעלה הספרותי הענק, *The Making of Americans*.⁸⁸ העובדה שהיא אישה במרחב של אינטלקטואלים אמריקאים גולים בפריז היא כמובן רבת חשיבות להבנת רצונה החתרני, ואפילו להבנת סגנונו של מפעלה האסתטי. ואולם, אף כי הקשר ההיסטורי המבני קודם לכול, הוא מוצנע במסורת הביקורתית. על פי רוב קיים תמיד מאפיין ייחודי, אמנם חשוב אך משני, המסווה את תווי המתאר של מבנה השליטה הספרותית.

היסטוריוציזם כפול זה לא רק מאפשר יציאה מן האפוריה הבסיסית של ההיסטוריה הספרותית, הנדחקת לתפקיד משני ומואשמת בחוסר יכולת לתפוס את עצם מהותה של הספרות; יותר מכול, הוא מתיר לתאר את מבנה האילוצים ואת ההיררכיות ביקום ספרותי זה. אי-השוויון בחליפין הנערכים בו הוא אכן לעולם סמוי, מוכחש או מנוסח בלשון נקייה, מפני שהיקום הספרותי מעמיד לעומתו גרסה כלל-עולמית משל עצמו, מרוככת, המחזקת כל אחד ואחד באמונתו ומבטיחה את המשכייתה של ההתנהלות האמיתית, המוכחשת תמיד. הרעיון הטהור בדבר ספרות טהורה השולטת בעולם הספרותי נוטה למחוק כל זכר לאלימות בלתי נראית המושלת בו, להכחיש יחסי כוח ספציפיים ומאבקים ספרותיים. הייצוג הספרותי

87. וכן מפאת העליונות שמייחסים תמיד בספרות ל"פסיכולוגיה" של סופר.

88. הוצאה מקורית בחמש מאות עותקים נדפסה ב-1925, וראו Gertrude Stein, *The Making of Americans*, Maurice Darantière, Dijon; Contact Éditions, Paris 1925

היחיד של יקום ספרותי לגיטימי הוא זה של בין-לאומיות מפויסת, של גישה חופשית ושווה-לכול לספרות ולהכרה, בתוככי יקום קסום החורג מגבולות של זמן ומקום, חומק מעימותים ומההיסטוריה. במחזות האוטונומיים ביותר, המשוחררים במידת-מה מאילווצים פוליטיים, שם מומצאת הבדיה בדבר ספרות משוחררת לחלוטין מכבלים היסטוריים ופוליטיים, וכמוה האמונה בהגדרה טהורה של הספרות, המנותקת גם מכל זיקה להיסטוריה, לעולם, לאומה, למאבק הפוליטי והלאומי, לתלות הכלכלית, לשליטה הלשונית; שם גם מומצא הרעיון בדבר ספרות אוניברסלית, לא לאומית, שאינה מתבדלת ואינה שבויה בהתפלגויות פוליטיות או לשוניות. מעט מאוד סופרים מרכזיים החזיקו ברעיון בדבר המבנה של הספרות העולמית; הם התעמתו רק עם אילווצים ועם נורמות מרכזיות שלעולם לא יכירו בהם ככאלה, מפני שהם תפסו אותם כ"טבעיים". כמוהם כעיוורים בהגדרה: נקודת מבטם על העולם היא המסתירה מהם את העולם, המצטמצם, כך הם סבורים, למה שהם רואים ממנו.

אופיו חשוך המרפא והאלים של הנתק בין עולם הספרות הלגיטימי לבין פרווריו אינו ניכר אלא אצל הסופרים בפריפריה, שמאחר שהם נאלצים להיאבק באורח ממשי מאוד כדי "לאתר את שער הכניסה", במילותיו של פאס, ולהשיג את הכרת/תם של המרכז/ים, הם מפוכחים ביותר באשר לטבעם ולצורתם של יחסי הכוח הספרותיים. חרף מכשולים אלה, שמעולם לא זכו בהכרה – עד כדי כך רבה עוצמת ההכחשה יוצאת הדופן של האמונה הספרותית – עולה בידם להמציא עבור עצמם את חירותם כאמנים. לפיכך, באורח פרדוקסלי, סופרים מקצוות עולם אלה, שלמדו לאורך שנים להתעמת עם החוקים הייחודיים ועם הכוחות הטבעיים במבנהו הלא-שוויוני של היקום הספרותי, והמודעים לצורך לזכות בהכרה מטעם מרכזים אלה כדי שיהיה להם סיכוי כלשהו לשרוד כסופרים, הם כיום גם הפתוחים ביותר ל"המצאות" האסתטיות האחרונות של הספרות הבין-לאומית, לניסיונותיהם האחרונים של סופרים אנגלו-סקסים לקדם היווצרות של כור היתוך כלל-עולמי, לפתרונות החדשים של הרומן הלטינו-אמריקאי... בקצרה, לחידושים הייחודיים. צלילות זו וההתקוממות נגד הסדר הספרותי הן לכי-לבה של יצירתם.

לפיכך, החל משלהי המאה השמונה עשרה, תור הזהב של ההגמוניה הצרפתית, הופיעו במחזות המדולדלים ביותר של המרחב הספרותי צורות מחאה רדיקליות נגד הסדר הספרותי בעולם, ואלה עיצבו ושינו עם הזמן את מבנה המרחב העולמי, כלומר את הצורות עצמן של הספרות. במקרה של הרדר, בעיקר, המחאה נגד המונופול הצרפתי על הלגיטימיות הספרותית כה צלחה, עד כי עלה בידה לכונן קוטב אלטרנטיבי. אלא שהנשלטים הספרותיים משמרים על פי רוב את עיוורונם באשר לעצם יכולתם לראות. גם אם יראו נכוחה את מעמדם המיוחד ואת אופניה המסוימים של התלות שהם מצויים בה, עדיין צלילותם נותרת חלקית ואין בכוחם לראות את המבנה הגלובלי והעולמי שבו הם נתונים.

מצרפתית: ארזה טיר-אפלרויט

עריכת תרגום: מאיה מיכאלי

רשימת המשתתפים

פרופ' דן מירון, אוניברסיטת קולומביה, ניו יורק
ד"ר נעמה צאל, המכללה האקדמית ספיר
ד"ר מוריס עבליני, אוניברסיטת חיפה
פרופ' ורד קרתי שם-טוב, אוניברסיטת סטנפורד, קליפורניה
פרופ' אילנה גומל, אוניברסיטת תל אביב
ד"ר ריקי אופיר, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
פרופ' אולגה ליטבק, אוניברסיטת קלארק, מסצ'וסטס
ד"ר אריאל זינדר, אוניברסיטת תל אביב
ד"ר דורי מנור, אוניברסיטת תל אביב
דרור משעני, אוניברסיטת תל אביב
ד"ר שאול סתר, אוניברסיטת תל אביב
פרופ' פסקל קזנובה, המרכז לחקר האמנויות והשפה, פריז

Essay

Dory Manor

A Language Under The Skin

Reflections on Poetry and Mother Tongue

193

Dror Mishani

On The Visits of A.B. Yehoshua and his Father to S.Y. Agnon's

215

Translation

Shaul Setter

Cruel New World

On Pascale Casanova's *The World Republic of Letters*

227

Pascale Casanova

Principles of a World History of Literature

233

Contents

Dan Miron Blazing Sparks – in Poetry and Beyond On the Poems of Leah Ayalon	5
Naama Tsal “Our First World” A Reading in T.S. Eliot and Ronit Matalon	45
Maurice Ebleeni The Poetics of Palestinian “Homecomings”	67
Vered Karti Shemtov and Elana Gomel Utopia, Dystopia, Limbotopia in Hebrew Literature	93
Riki Ophir “These Poems Are Meant to Empty You” Avidan, Brecht, Eliot and The Sovereign Reader	107
Olga Litvak “The Jewish Boswell” Y.D. Berkovich and the Invention of “Sholem-aleichem”	129
Ariel Zinder Samuel Hanagid’s Wounds of Time A Reading of the War Poems	155

OT

A Journal of Literary Criticism and Theory

Kipp Center for Hebrew Literature and Culture

Tel Aviv University

Volume **07**
Fall 2017

Editors **Michael Gluzman, Michal Arbell, Uri S. Cohen**

Editorial Board **Avner Holtzman, Chana Kronfeld, Hannah Naveh, Menakhem Perry, Uzi Shavit**

Editorial assistants **Chen Edelsburg, Guy Ehrlich, Eyal Bassan**

Text Editor **Dina Hurvitz**

Graphic Designers **Michal Semo-Kovetz, Yael Bieber**, TAU Graphic Design Studio

On the Cover: Ronit Matalon (Photo by Michal Heiman)

All manuscripts submitted to OT are subject to peer review

ot.kipp@gmail.com

2017 © All rights reserved, Kipp Center for Hebrew Literature and Culture, Tel Aviv University

Hakibbutz Hameuchad Publishing House Ltd.

Printed in Israel, 2017

מרכז קיפ לחקר הספרות והתרבות העברית באוניברסיטת תל אביב

הוצאת הקיבוץ המאוחד

מחיר מומלץ: 79 ש"ח

0 0310006634 1
דאנאקוד 31-6634